

انديال خوشال

ليکوال

محمد اسماعيل يون

۱۳۸۷ل کال

Ketabton.com

سمسور ويب پاڻه

محمد اسماعيل يون

سريزه

له ۱۳۷۱ څخه تر ۱۳۸۰ ل کال پورې په کابل پوهنتون، پښتو څانگه کې پر تدریسي چارو بوخت وم، په څو سمسترونو کې د خوشال پېژندنې مضمون د تدریس چارې ماته راسپارل شوي وې، خو د یادو کلونو په ترڅ کې دا مضمون چې په دوو سمسترونو کې تدریسېده، په متواتر ډول ماته نه و راسپارل شوی، نو ځکه خو د یو منظم تدریسي کتاب د لیکلو چارې برابرې نه شوې. ما د تدریس پر مهال اکثره د خوشال بابا په اړه له متفرقه اثارو، د بابا له خپلو اثارو او د نورو استادانو له هغو لکچرونو څخه گټه اخیسته، چې تر دې دمخه لیکل شوي وو او دا مهال زموږ په واک کې وو. یاد کلونه هغه مهال و، چې د بېلابېلو جگړو او نورو ډول ډول بندیزونو له امله پوهنتون لکه چې پخوا و او یا اوس دی، هسې او داسې نه و، نږدې څلورنیم کلونه پوهنتون په مهاجرت او نږدې نور پنځه کلونه یې په بندیزونو کې تېر کړل. خو هغه وخت، کله چې هم د تدریس زمینه برابره شوې، له ماسره د خپل هر تدریسي مضمون لپاره د یوه تدریسي اثر د رامنځته کېدو هیله پیاوړې شوې ده، د خوشال پېژندنې مضمون د تدریس پر مهال ماته دا څرگنده شوه چې محصلین د خوشال د ژوندانه او مبارزو ترڅنګ د هغه فکري نړۍ لید ته هم زیات لېوال دي. د ۱۳۷۹ ل کال په لومړیو کې ما د خپلې علمي ترفیع (پوهنملۍ علمي رتبې) لپاره د (خوشال اندو ژوند ته یوه لنډه کتنه) تر عنوان لاندې موضوع ثبت کړه. د پوهنتوني ترفیعاتو له قانون سره سم د یو کال په موده کې باید د ترفیع اثر بشپړ شي. د هغه وخت د حالاتو، ستونزو، بوختیاوو او تنګسیاوو په پام کې نیولو سره مې کله کله د ترفیع پر دې ټاکلې موضوع هم کار کاوه، نو کله چې د ترفیع ټاکلې وخت راوړسېد، دا اثر هم د ترفیعاتو له غوښتنو سره سم بشپړ

شو. د علمي تر فېع په توگه د دې اثر د ټاکنې پر مهال، زما هدف دا و چې دا اثر تر تر فېع وروسته د يوه تدريسي او يا هم د يوه مرستندوي تدريسي اثر په توگه محصلينو ته وړاندې کړم، د تدريس په بهير کې د دې اثر اډانه او منځپانگه ورو ورو پسې بډايه او بيا به يې وروسته د يوه مناسب تدريسي کتاب په توگه چاپ کړم، خو د تېرو کلونو په بهير کې ماته د گڼو نورو عواملو او بوختياوو له امله د دې زمينه برابره نه شوه، چې يا پر دې اثر نور کار وکړم او نه هم د تدريس په بهير کې ماته د خوشال پېژندنې مضمون را په برخه شي، چې په عملي ډگر کې د دې اثر نيمگړتيا پوره او کره کړم او د بشپړتيا لپاره يې کار وکړم، نو په دې خاطر نږدې اته کلونه دا اثر همداسې پاتې شو. اوس ځينې هغه ناچاپ کتابونه چې ما په دې اثر کې معرفي کړي و، چاپ شوي هم دي، لکه د سرمحقق عبدالله بختاني خدمتگار (خوشال خان خټک او څو نور فرهنگيالي خټک) او د مېرمن خديجه فيروزالدين (د خوشال ژوند او مبارزه)، سربېره پر دې سرمحقق زلمی هېوادمل د ((ننگيالی د زمانې)) په نامه يو اثر چې د خوشال پېژندنې په برخه کې يو ډېر پراخ، هراړخيز او شارح اثر گڼل کېږي او تر دې دمخه د بابا په اړه نورو اثارو ته يې هم په کې اشاره کړې، ليکلی او چاپ کړی دی. له دې اثر څخه د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي د ۱۳۸۶ او ۸۷ کلونو د ماسترۍ پروگرام د محصلينو لپاره د خوشال پېژندنې مضمون د يوه تدريسي کتاب په توگه هم گټه پورته کېده. دغه راز په تېرو څو کلونو کې د بابا د فکر او ژوند په اړه نورې په لسگونو ليکنې هم شوي او د بابا د ژوند د څلورسومې کليزې په وياړ په جرمني کې د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې له خوا يو نړيوال سيمينار هم جوړ شوی و او د بابا په اړه ځينې نور اثار هم چاپ شوي دي.

په دې شپو ورځو کې زه غواړم خپلې تېرې ليکنې او کړي کار يو ځل بيا له نظره تېر او ځينې ليکنې چاپ کړم، نو (د خوشال اند و ژوند ته يوه

کتنه) اثر مې هم په دې لړ کې، د علمي ترفيع د يوې ټايپي نسخې له مخې کمپوز ته برابر کړ. دا اثر مې په نوې بڼه کمپوز کړ، په متن کې مې گوتې ونه وهلې او د هغه وخت د شرايطو د يوه محصول اثر په توگه مې هماغسې پرېښود، چاپ مې ورته ځکه مناسب وگانه چې د خوشال بابا په باب چې هر څومره اثر وليکل شي بيا به هم کم وي، د خوشال بابا په جامع فکر کې داسې څه شته چې هر څوک ترې خپل خپل تعبير واخلي او يا هم بابا هر چاته د هغه د ذوق مطابق يو فکر ډالۍ کړي. د چاپ بله اړتيا مې دا وگڼله چې لا اوس هم د ژبو او ادبياتو پوهنځيو د پښتو خانگې ليسانس دورې ته د خوشال پېژندنې د يوه بشپړ تدریسي کتاب اړتيا ده، نو که دا اثر لږ تر لږه د يوه مرستندوی درسي اثر په توگه کار وکړي، زما يو هدف به ترلاسه شوی وي.

د تدریس په بهیر کې کېدی شي دا اثر بشپړ او د محصلینو اړتیا له دې اړخه تر یوه حده پوره کړي. نور نو خوشال داسې یو څوک نه دی چې څوک دې هغه په یو کتابگوټي، کتاب او یا هم څو کتابو، تشریح کړي او د هغه د فکر هر ژور لید ته دې ځان ورسوي، هر چا تر خپلې وسې د بابا اندوژوند ته یوه کتنه کړې، دا لړۍ به روانه وي او دا هم د همغو کتنو په لړۍ کې یوه کتنه ده.

((د خوشال بابا اندوژوند ته یوه کتنه)) څخه مې (انديال خوشال) ته ځکه د اثر نوم ور بدل کړ چې د انديال، (مفکر) خوشال د فکر څېړنې ته لا ډېره اړتیا ده.

سره له دې چې د بابا د شخصي، ټولنيز او سياسي ژوندانه دهر ډگر څېړنه موږ ته د ژوند او روزگار ډېرې تجربې را په برخه کوي او دا برخه نورې نورې څېړنې ته هم اړتیا لري، په تېره بیا دا چې دا تجربې تراوسه پورې راغځېږي او تکرارېږي او موږ باید له هغو څخه پند واخلو، خو د بابا فکر داسې دی، چې دومره، بکر، تازه او نایاب دی چې د زمانې پورې او

گردونه يې ځلا او بنکلا، موثريت او جذابيت کمولای نه شي، مور د بابا له فکر څخه نه يوازې د افغان ملت د يو معمار او بنسټگر عنصر په توگه کار اخيستلای شو، بلکې د بابا فکر د بشري نړۍ د سوکالی-لپاره داسې يو ځلند مشعل دی چې د نړۍ د هر وگړي ذهن او فکر روښانولای شي. د بابا په تفکر کې داسې ستر مضمونونه، رازونه او گنجونه پټ دي چې هغه جغرافيايي او موسمي بريدونه نه پېژني او ((انسان)) د ((انسان)) په توگه ورڅخه گټه اخيستلای شي، نو ځکه خوزه د يوه وړانديز په توگه ټينگار کوم چې زموږ د انديال (مفکر) بابا د فکر خزانه بايد لا وپلټل شي او لا وشنل شي.

د همداسې ارمان د پوره کېدو په هيله

پوهندوی محمد اسمعيل يون

ارگ-د جمهوري رياست ودانۍ، کابل-افغانستان

۱۳۸۷ل کال

لومړی خپرکی

د خوشال بابا پېژندگلوي

الف- ژوند: خوشال خان پر (۱۰۲۲) هـ ق کال چې له (۱۲۱۳ میلادي کال) سره سمون خوري، د اکوړي په سرای کې زېږېدلی دی. خپله خوشال خان هم همدا نېټه په خپل یو بیت کې ثبت او د هغې یادون یې کړې دی:
د هجرت زر دوه ویشتم سن و

چې زه راغلم په جهان

خوشال خان د شهباز خان زوی، د یحیی خان لمسی او د ملک اکوړي کړوسی و. خوشال په خپله یوه قصیده کې خپل غور نیکه (ملک اکوړي) پورې خپله پېژندنه داسې کړې ده:

چې تورزن یم کان په کان
چې بل نه و هسې ځوان
چې په توره شو (سلطان)
شو دخپل ولس تورخان
چې زه راغلم په جهان
قردان شاه جهان
په ولس شوم حکمران(1)

زه خوشال د شهباز خان یم
شهباز خان د یحیی خان
یحیی خان د اکوړي و
د اکبر پادشاه پسه دور
د هجرت زر دوه ویشتم سن و
د هغه دور پادشاه و
د پلار ځای و ماراکوړي

خو نښنامه چې د خوشال بل منشور اثر دی او لومړی ځل افضل خان په تاریخ مرصع کې ځی کړی او بیا په مستقل ډول هم چاپ شوی دی، خوشال خپله پېژندگلوي په ترتیب سره په (شلم) پښت خرنښون بابا، ته رسولې ده.
خوشال په نښنامه کې وايي:

((خوشال خان د شهباز خان، شهباز خان د یحیی خان، یحیی خان د ملک اکوړي، ملک اکوړي د درویش چې مشهور په چنچو دی، چنچو د تمن، تمن

(۱)- د خوشال ختک کلیات لومړی ټوک، د افغانستان اکاډمۍ ۱۳۵۸ل کال لښدی، د محمد صدیق روهي له خوا د خوشال خان ختک پېژندگلوي، نهه ویشتم مخ.

د حسن، حسن د شيخ علي، شيخ علي د عطا، عطا د بتي، بتي د انو، انو د برگويت، برگويت د تري، تري د تورمان، تورمان د لقمان چې مشهور په ختيک دی، لقمان د ککي، ککي د کرلان، کرلان زوی د هوني دی او هوني داخل په اولاد د سربن دی چې اولاد د شرکبون دی.)⁽¹⁾

دا د خوشال د زېږېدو او اصل و نسب په باب په خپله د خوشال خرگندونې وې اوس راځو د خوشال ژوند پېښو ته:

ب- ژوند پېښې: خوشال بابا څو اړخيز شخصيت و؛ هم شاعر و، هم ليکوال، هم تورزن و، هم توريال و، هم سياستپوه و، هم سياستوال، هم ټولنپوه و، هم رنځپوه، هم عالم و، هم مارشال، هم بنکاري و، هم فلسفي، هم تېر پوه و، هم ملتپال، خو لنډه دا چې هر څه و او ډېر زيات انساني ارزښتونه، صفتونه او هنرونه په کې راټول شوي وو. خوشال خان د ژوند د هر ډگر د مبارز په توگه په ژوند کې له زياتو ستونزو، پېښو او کړاوونو سره مخامخ شوی و. دا پېښې اکثره ده په خپله هم په خپلو ليکنو کې ځای کړي او نورو ليکوالو او خوشالپوهانو هم د هغو يادون کړي او هغه يې ثبت کړي دي.

موربه دلته د همدغو ثبت شويو پېښو لنډيز را واخلو. استاد محمد اصف صميم په لومړي گام کې په خپله د خوشال او په دويم گام کې د ځينو نورو ليکوالو اثار په ډېر دقت څېړلي او د خوشال ژوند پېښې يې گام پر گام تعقيب کړي دي. دا پېښې چې د تاريخي تسلسل له مخې څېړل شوي، دلته يې په ترتيب سره وړاندې کوو:

* ۱۰۲۸ق (۱۲۱۸ع):

خوشال شپږ کلن و چې په لنډي سيند کې لاهو (ډوب) شو.

* ۱۰۳۰ق، (۱۲۲۰ع):

⁽¹⁾ نسبنامه د خوشال خان ختيک او افضل خان، د حبيب الله رفيع سريزه، سمون او سپړنه ۱۳۷۸ل کال، ۳- ۲۳ مخونه

اته کلن و چې له خپر نه پرې کانی را پر بوته او سخت ژوبل شو.

* ۱۰۳۵ ق (۱۲۲۵ع):

په هغه برید کې له خپل پلار (شهbaz) سره ملگری و، چې د باکو خان یوسفزي په مشرۍ پر خټکو وشو.

* ۱۰۴۰ ق (۱۲۳۰ع):

لومړی واده یې له توتیا (د اشرف خان له مور) سره وشو، د واده پر ورځ د سختې تبې له امله خسر کره هم د تگ نه و، ناوې یې نیا (قذیفې ادې) راوسته، د خان دا تبه د ولس ورځې اوږده شوه.

* ۱۰۴۰ ق (۱۲۳۰ع جون- جولای):

د واده پر ورځ یې د تبې له امله مور ته چا وویل چې پرستن پرې ټینګه کړي چې خولې شي، پرستن یې پرې ټینګه کړه، ښځې پرې کېناستې، ساه یې تنګه شوه، هلاکت ته نږدې شو، بې حاله بې ساه پروت و، ژړا انګولا شوه خو ساه په کې وغورېده.

* ۱۰۴۲ ق (۱۲۳۲ع):

په شل کلنۍ کې یې په شاعری لاس پورې کړ لومړی شعر یې دا گڼل کېږي:

عقل سل د مصلحت بندونه جوړ کا

چې د عشق سیلاب پرې راشي واړه نور کا

* ۱۰۴۲ ق (۱۲۳۲ع):

پر عیسی خېلو یې برید وکړ.

* ۱۰۴۴ ق رمضان ۹ (۱۲۳۵ع ۱۷ مارچ):

اشرف خان زوی یې وزېږېد.

* ۱۰۵۰ ربیع الثاني ۱۷ (۱۲۴۰ع جولای):

په تاراګر کې د شاه جهان د زوی مراد بخش له دولس زریز لښکر سره ملګری شو او د مغولي حکومت د مخالفو ځواکونو په ځپلو کې یې لوی لاس و.

* ۱۰۵۰ ق د شوال لومړۍ (۱۲۴۱ ع جنوري):

پلار یې له یوسفزیو سره په جګړه کې سخت ژوبل شو او له همغه ټپ نه شو ورځې وروسته مړ شو.

خان وایي:

سن د هجر زر پنځوس

چې شهید شه شهباز خان

* ۱۰۵۰ شوال ۵ جمعه (۱۲۴۱ ع جنوري):

خان د خټکو مشر شو.

* ۱۰۵۰ ق، (۱۲۴۰ ع):

له شیخ رحمکار (کاکا صاحب) سره تر ملاقات او دعا اخیستو وروسته یې لښکر تیار کړ او د یوسفزیو پر سیمه یې یرغل وکړ او بری یې وګاټه او د خپل پلار تر بدل اخیستو وروسته بریالی کور ته راستون شو.

* ۱۰۵۰ ق ذیقعدہ (۱۲۴۱ ع):

پر یوسفزیو باندې تر بري وروسته ورته شاه جهان د یوه فرمان په ترڅ کې د شهباز خان رسمي او قومي مقام وسپاره.

* ۱۰۵۰ ق محرم شپږمه (۱۲۴۲ ع اپریل ۷):

سعادت خان زوی یې وزېږېد چې خان یې د زوکړې ماده په ((غازي دل)) کې رانغښتې ده.

* ۱۰۵۲ ق (۱۲۴۲ ع):

د کواټ د خټکو په شمال کې يې په ((رېسپي)) کې د شاه جهان له مشر زوی دارالشکوه سره وکتل چې د ايرانيانو د مقابلي لپاره (کندهار) ته روان و.

* ۱۰۵۲ق (۱۲۴۲ع):

د شاه جهان زوی دارالشکوه له ((محال)) نه بې برخې کړ.

* ۱۰۵۳ ربيع الاول يوولسمه (۱۲۴۳ جولای دويمه):

بهرام خان ورکړه وزېږېد، خان يې د زوکړې ماده ((بخت بابا آمد)) ويلې ده.

* ۱۰۵۵ق / ذوالحجه / لومړۍ (۱۲۴۵ / جنوري ۲۷):

د شاه جهان د کشر زوی مراد بخش په هغه لښکر کې دويم ځل ملگری شو چې د بلخ او بدخشان ماموريت ته د تگ په لړ کې پېښور ته راغی.

* ۱۰۵۵ق (۱۲۴۵ع):

پر دغه کال يې دا قصيده وويله:

د ډهلي د ښهر ښه شان او شوکت و
لور په لوري ښکلي ښکلي عمارت و
که ددې ويلو حال له مانه غواړې
په حساب کې واوره کال د ((قرشت و))
ابتدا ددې بيان په نماز پېښين وه
د ماښام په وخت يې شوی نهايت و

* ۱۰۵۵ق (۱۲۴۵ع):

لومړی ځل يې د بلخ او بدخشان په مهم د (اصالت خان) تر مشرۍ لاندې برخه واخيسته.

* ۱۰۵۲ ربيع الثاني ۲۷ (۱۲۴۲ جون):

له خپلو پليو (پياده) لښکريانو سره اصالت خان پنجشېر ته ورغی.

* ۱۰۵۲ جمادي الاولى ۳ - ۴ (۱۲۴۵ جون وروستی):

تر دغه وخته يې د بهادر خان داودزي او اصالت تر مشرۍ لاندې په بلخ او بدخشان کې د ستاينې وړ خدمتونه وکړل.

* ۱۰۵۲ جمادي الاولى ۱۵ (۱۲۴۵ جون وروستی):

د بلخ د مهم په لړ کې نهرين (د کندوز په جنوب کې) نه نيلاب ته لاړ. پر ۱۰۵۲ د افغانستان او تاجکستان پر پوله پرته سيمې حضرت امام صاحب ته لاړ.

* ۱۰۵۸ ق (۱۲۴۷ ع):

عابد خان ورکړه وزېږېده چې خان يې تاريخ ((عابد خاني زلی رسيد)) ويلي دی.

* ۱۰۵۹ وری دولسمه (مارچ - اپريل ۱۲۴۸ ع):

دغه قصيده يې وويله:

چې موسم مې د گلونو د گلزار شي
نرم نرم ترشح په مرغزار شي
زراته پنځوس کلونه د هجرت وو
د نورو په دولسم چې دا گفتار شي.

* ۱۰۵۹ صفره وروستی (۱۲۴۸ع د اپریل دویمه):

له اټک نه پورپوت او د میرزا ابوالحسن (اصف خان) د یوې ښکلې مانی او باغونو د زړه راښکونکو منظرو په باب یې یو اوږد نظم ووايه.

* ۱۰۵۹ ق (۱۲۴۸ع):

شاه جهان د یوسفزیو سردار کړ.

* ۱۰۵۹ ق (۱۲۴۸ع):

دارالشکوه ترې منصب او سرداري واخیستل.

* ۱۰۵۹ ق (۱۲۴۸ع):

پر دغه کال چې شاه جهان له ایرانیانو څخه دکندهار د نیولو په نیت د مهم د انتظام په لړ کې کابل ته، ته او پر اباسین پورپوت، خان یې هرکلی وکړ او تر (ډکې) پورې ورسره ملگری لاړ بیا وروسته کابل ته هم ورغی او هملته ورته شاه جهان د یوسفزیو د ملک انتظام وسپاره.

* ۱۰۶۰ محرم (۱۲۴۹ع):

نظام زوی یې وزېږېده چې خان یې د زوکړې دا تاریخ ووايه: ((نظام کل وجود)).

* ۱۰۶۱ ق د صفرې ۱۳مه (۱۲۵۵ع):

ظفر زوی یې وزېږېد چې خان یې د زوکړې ماده ((کل ریاض)) ویلې ده.

* ۱۰۶۲ ق جمادی الاولی (۱۲۵۲ع):

د خان دوه زامن سکندر خان او کمال خان پر همدغه کال وزېږېدل.

* ۱۰۶۲ ق، (۱۲۵۲ع):

دا نظم یې پر همدغه کال ووايه.

کله ما وتـــه و یـل کـړې چـې خـدمت کـړه
په خدمت کې دل نشین د شاه جهان شه
حق نا حق خونونه کړه د مسلمانو

په هر شان يې خواروه د دوی حرمان شه.

* ۱۰۲۲ق رجب ۲۴ (۱۲۵۲ع جون جمعه):

د خان مرشد حضرت شيخ رحمكار (كاكا صاحب) د اتياو كلونو په عمر،
د جمعي د خطبي پر وخت وفات شو او ماښام يې جنازه خاورو ته سپارل
كېده، خان يې هم د جنازې د بازو او چتولو نېكمرغي ترلاسه كړه.

* ۱۰۲۳-۱۰۲۴ق (۱۲۵۲-۱۲۵۴ع):

دغه يو كلنه موده يې له بنگېسو سره په جنگونو تېره شوه.

* ۱۰۲۳ق (۱۲۵۲ع):

د عبدالقادر خان زوكړه چې په خپله، نوم يې د تاريخي مادې پرځای پرې
اېښی دی.

* ۱۰۲۹ق رمضان ۲۴ (۱۲۵۹جون):

د اورنگ زېب د دويم ځل تخت گټنې پر وخت خان له دارالشكوه نه د
خفگان له امله په پښتونخوا كې د اورنگ زېب ملاتړ وكړ.

* ۱۰۷۰ق (۱۲۵۹ع):

د تيرا په مهم ووت او د اورنگزېب دمخالفو ځواكونو تر ځپلو وروسته
بېرته خپلې سيمې ته راستون شو.

* ۱۰۷۰ق (۱۲۵۹ع):

د جلبې پر ميدان يې د دارالشكوه د ملگري باكو خان تر ماتولو وروسته
دا بيتونه وويل:

هر څوك دې خپل يون كا كارغه دی كه كوتره
څوك چې خپل هنر بدل كا خپله چار كاندي اوتره

* ۱۰۷۰ ق (۱۲۵۹ع):

د تیرا تر پېښو وروسته یې یوسفزیو ته ماته ورکړه، په دغه لښکر کې ورسره درې زامن (اشرف خان، بهرام خان او سعادت خان) هم ملګري وو او اشرف خان په لومړي ځل د پلار تر بولي (قوماندې) لاندې په جنگ کې برخه واخیسته.

* ۱۰۷۰ رجب ۲ پنجشنبه حمل (۱۲۲۰ع فبروري):

د تیرا له مهم نه بريالی راستون شو، په کوات کې ورته د بنگښو د مشرانو شېر محمد خان کواتي مور (بي بي دوره) چې د زوی په غیاب کې د قوم مشره وه، مېلمستیا وکړه.

* ۱۰۷۲ ق لړم (۱۲۲۱ اکتوبر نومبر):

خیراباد ته مخامخ یې په اباسین کې بېړۍ د دوو گټو ترمنځ دوه نیمه شوه، سعادت خان او بهادر خان ورسره وو، یوه تخته پاتې شوه، تخته او بو بښکته پورته خوځوله، د شپې ناوخته پرې یوه پهره رابرابره شوه او بیچ یې کړل.

* ۱۰۷۴ د جمادي الثاني نیمايي جمعه (۱۲۲۵ فبروري):

د پېښور د صوبه دار سید امیر خوافي خان په حکم پېښور ته راغی، تر دریو ورځو وروسته یې ونیو، پنځسېری بېړۍ یې ورواچولې او تر دوو میاشتو ایسارولو وروسته یې د روژې په نیمايي کې ډهلي ته واستاوه.

* ۱۰۷۴ ق جمادی الثاني (۱۲۲۵ فبروري):

دا قصیده یې پر همدغه وخت وویل:

و مغولو ته خبرې پسه وربوز کړم

سر مې پرېوزه که به سر ورته بیا کوز کړم

* ۱۰۷۴ شعبان (۱۲۲۵ اپریل):

دا قصیده یې ډهلي ته د تگ پر لار وويله:

زمانې له نيو يارانو نه مه جور کړم
خه بلا يې مبتلا په ډېر ضرور کړم
دا بيان مې د غعد په کال ويلی
په شعبان چې د لاهور په سيند عبور کړم.

او دا قصیده يې هم همدا وخت وويله چې مقطع يې ده:

ما خوشال په خوب دا حال ليدلی نه و
چې به دا د غم بيتونه په پنجاب کښم.

* ۱۰۷۴ ق رمضان نيمايي (۱۲۲۵ع):

په ډيلي کې مغولي دربار ته وروستل شو.

زه هم په وسط د رمضان کوچمال کوچمال
ورغلم دربار ته زر څلور اويا و کال

* ۱۰۷۴ ق شوال (۱۲۲۵ جون):

مغولي دربار ته د پېښور د صوبه دار سيد امير خان هغه ليک ورغی چې
پکې غوښتل شوي وو؛ خوشحال بايد نه په ضمانت خوشې شي او نه په
رعايت، ځکه دده خلاصون گډوډي پيدا کوي.

* ۱۰۷۴ ق (۱۲۲۵ع):

بختناک زوی يې وزېږېد.

* ۱۰۷۴ ق ذيقعدہ (۱۲۲۵ جولای):

د رنتهبور له کوت نه يې اگری ته بوتہ.

* ۱۰۷۵ ق (۱۲۲۵ع):

فراقتنامه يې په رنتهبور کې بشپړه کړه:

دوه سوه شل بيتونه دي يوولس بنده بنده

ما په رنتهبور کې د زړه تاو پرې سر او

* ۱۰۷۵ ق (۱۲۲۵ع):

دا بولله يې پردغه کال وويله:

يوهسې ستوری و خوت په دا بده زمانه

چې گزي يې د لمبه غوندي تر خوله ځي زبانه

دا کال مې په حساب کې پوره (عين غين هې) و

پخپله به پرې پوه شي چې سړی وي فرزانه.

* ۱۰۷۵ دنوي کال ورځ (۱۲۲۵ع):

دا بولله يې هم د رنتهبور د ورځو پيدا واری:

هغه خدای چې بندي کړی يې خوشال

هم هغه به يې خلاصی کا په هر حال

زر پنځه اویا کلونه د هجرت وو

په اغاز د نوي کال شو دا مقال

* ۱۰۷۲ ق رمضان / لسمه (۱۲۲۲ اپریل):

اشرف خان ته يې له رنتهبور نه دا وصیت نامه وليکله:

((اووه پرکه وصیت نامه مؤکده په ډېر تاکید موشحه په مبالغه شديد ،

چې فرزند ارجمند ، د اشرف خان واره فرزندان جميع خواهان ، ياران دې په

دا عمل وي ، عمل دې د هر يوه پرې تل وي ، د ما د قید په حادثه د اولس

اووه قسمه عالم داخل دی...))

* ۱۰۷۲ ق (۱۲۲۵ع):

خان خپله دستارنامه د رنتهبور د اورنگزېب په زندان کې وليکله:
انشاء قطعه يې دا وويله:

دا کتاب چې په پښتو خوشال انشاء کې
پخوا نه دی انشاء کې پښتانه
که تاريخ يې د انشاء له مانه غواړي
وايم دا بس دی محنت د بېلتانه

* ۱۰۷۲ ق ذيقعدہ پنځمه (۱۲۲۲ع جون):

له رنتهبور نه اګرې ته بوتلل شو او له همغه ځايه بيا خوشې کړای شو.

* ۱۰۷۷ ق رجب لومړی (۱۲۲۷ فبروري):

له زندان نه تر خلاصون وروسته په ډهلي کې نظربند و، ماسخوتن مهال
پر آس سپور و، له اسه پرېوت او پښه يې ژوبله شوه.

* ۱۰۷۷ ق رجب څلورمه (۱۲۲۷ فبروري):

له آسه تر پرېوتو درې ورځې وروسته يې دا قصيده وويله:

چې بهتر تر هر نعمت دی
که نعمت دی روغ صورت دی
ما چې دا قصيده ووي
په ډهلي مې اقامت دی
څلورمه درجه ب و
زر اووه اويا هجرت دی.

* ۱۰۷۹ ربیع الاول (۱۲۲۸ع اګست):

فرحت خان زوی يې د هندي مور له غېږې پيدا شو.

* ۱۰۷۹ ق لومړی خور لسمه (۱۲۲۸ع):

دويم ځل د اورنگزېب منصبدار شو.

* ۱۰۷۹ق (۱۲۲۸ع):

له هند نه وطن ته راغی.

* ۱۰۷۹ق (۱۲۲۸ع):

د لنگر کوت له جوړولو سره یې مخالفت وکړ.

* ۱۰۸۰ق (۱۲۲۹-۷۰ع جون):

مهابت خان لنگر کوت جوړ کړ چې خان ورسره د خپل اختلاف او ناخوښۍ

یادونه داسې کوي:

لنگر کوت مغلو ساز کړې

زه په ننگ بیاد افغان شوم

که یوسف و که مندر و

زه د دواړو نگهبان شوم.

* ۱۰۸۰ق (۱۲۲۹ع):

پر دغه کال کابل ته لاړ او دا غزل یې هم هلته ووايه:

چې ښه ترویت دخپلې چارې ځیر کړې

ځان مې واړه حبطه په خپل تدبیر کړې

پوره زراتیا کلونه په کابل کې

دا غزل مې په بیاض باندي تحریر کړې.

* ۱۰۸۰ ق (۱۲۲۹ ع):

مشره بي بي (توتيا گلہ) بي پر همدغه كال و مړه.

پوره زراتيا كلونه دهجرت وو
چي دمور په خوا مې و مړ مشر كور.

* ۱۰۸۰ ق صفر (۱۲۲۹ ع جولای):

د پلار د وفات پر دېرشم كال بي مور وفات شوه.

چي د پلار د مرگ مې تېر شو پوره قرن
د صفرې په مياشت و مړه زما مور.

* ۱۰۸۰ ق صفر (۱۲۷۰ ع جون):

د بولله بي وويله:

په ځان او په جهان كې ما دوه څيزه دي وكنبلي
په ځان كې دواړه سترگې په جهان كې واړه كنبلي
دوه بهره دوه مطلع لري كه دا قصيده گوري
زريو اتيا كلونه په صفر كې ما ويلي.

* ۱۰۸۱ شوال وروستی (۱۲۷۱ ع مارچ):

دا بولله بي وويله:

نا خلف چي حواله كړپه تقدير
نصيحت ورباندي نه كاندي تاثير
دشوال وروستۍ ورځ كال د ((غفا)) دى
ما چي دا شپېته بيتونه كړل تحرير.

* ۱۰۸۱ ق ذوالحجه (۱۲۷۱ ع مى):

له دوه كلنۍ نس ناستي (اسهال) نه روغ شو.

كه دعاده كه توبه ده كه دارو
و خوشال ختيك ته خدای وركړه شفا
په دوه كاله د اسهال په رنځ اخته و
تري خلاصۍ په ذوالحجه و د غفا

* ۱۰۸۱ بوكه (دلو) (۱۲۷۱/جنوري- فبروري)

ددې كال د ودانۍ اټكل په دې قطعه كې كوي:

د غفا په بوكه پرېوتې په غرونو
تر كابلۍ تر اټكله سپينې واورې
شكر زبه درست جهان سره گلزار شي
د بد كال په سرخو بيا شوې تورې خاورې.

* ۱۰۸۳ ق محرم دويمه (جمع) (۱۲۷۲ ع اپريل ۳۰):

دخيبر جنگ په پښتونخوا كې دمغولي صوبه دار محمد امين په حكم
وشو او خوشال پكې د يوه محسن په توگه د هغه ملاتړ وكړ، خو پښتنو د
ايمل خان مومند او دريا خان اږيدي په مشرۍ خلو بښت زره مغولي پوځ
تس نس كړ.

* ۱۰۸۳ ق محرم درېيمه / شنبه (۱۲۷۲ ع اپريل مى دويمه):

دا قطعه يې د خيبر جنگ يوه لنډه خو ژوره نقشه انځوروي:
دويم د محرم ورځ د شنبې کال د غنچ
نه غشي وونه توري چې مغولو وکرپچ
شينو او افریدو يو د ډکې خوارو مومندو
روپۍ يې په خروار، يورې مهران واره په چچ

* ۱۰۸۳ ق ربيع الاول لومړۍ (۱۲۷۲ ع جون):
بهرام ورپسې د مغولو په لمسون راواخيسته.
* ۱۰۸۳ ق ذي القعدة وروستۍ (۱۲۷۳ ع مارچ):
له بهرام سره يې شخړې وشوې چې خان په کې لاسبری و.
* ۱۰۸۴ ق محرم نهمه (۱۲۷۳ ع اپريل ۲۷):
خان له نظامپور نه ډمبرې او غرېبين ته له مغولي پوځ سره دمقابلې لپاره
اږيديو ته د جرگې په نيت ورغی.

* ۱۰۸۴ ق محرم یوولسمه (۱۲۷۳ ع اپریل ۲۹):

مغولي پوخ له نظامپوره ولسپس، خان ورپسي د سونيالي پر غابني ورواوبنت، تريوه پهره جنگ وشو. د دبنمن دولس كسه مړه او تر سلو زيات تپيان شول. د خان لښكر (ختك او اپريدي) تېر ماسپنين گارو ته كوز شو.

* ۱۰۸۴ ق محرم دولسمه (۱۲۷۳ ع می لومړی):

له (گارو) نه د (نيلاب) پر كليو ورغی ((توهه)) او نور كلي له يوې مخې ووهل شول، د كتروشل دېرش خوانان ومړل، بند او ولجه هم دېر شول.

* ۱۰۸۴ ق محرم ديارلسمه (۱۲۷۳ می دويمه):

له نیلاب نه د مبرې ته روغ رمت راستون شو.

* ۱۰۸۳ ق محرم (۱۲۷۳ ع اپریل می):

بيا يې له بهرام سره په جگړو کې بری په برخه شو.

* ۱۰۸۴ ق محرم خوارلسمه (۱۲۷۳ ع می څلورمه):

د اپريديو مخور يې رخصت كړل او د جاروتو ترون لاسليك شو، نظام خان او عثمانی يې دريا خان ته ولېږل.

* ۱۰۸۴ ق صفره اتمه (۱۲۷۳ می ۲۲):

اشرف خان يې د دريا خان په ليكلي غوښتنه له مغولو سره د روغې جوړې په نيت خيبر ته ولېږه، خو روغه ونه شوه.

* ۱۰۸۴ ق ربيع الاول اوومه (۱۲۷۳ ع جون ۲۵):

خان وایي: له بهرام سره مې د مقابلې لپاره ابراهيم کډو راوباله، هغه رډ
خواب راکه چې زما وسه نشته، ته توتکی پرېږده، زه هم یو خو ورځې
وروسته درېسې درځم، مقصود یې دا و چې که دی له مور نه ورک شي، مور
به په خوږه کې له بهرام سره روزگار وکړو، ماته ژړا راغله، مراد خان دمیتو
او مهمندي ممه خېل وقهرېدل، ویل، مونږ خو خپل سر د خدای رضا، ننگ
او د خان د نمک لپاره په میدان کې ایښی، د جنگ حکم مې ورکړ، دېرش
خلو پښت سواره، د بهرام پر لښکر چې په یوه گروهه فاصله کې پروت و،
ورغلل، د بهرام لښکر و بوږنېد تار په تار شو.

* ۱۰۸۴ ق شعبان اوولسمه (۱۲۷۳ نومبر):

پر نوبار باندي برید د خټکو او اږیدو په مرسته وشو. په دغه برید کې
د پښتنو مقابلې ته اورنگ زب، شجاعت خان او مهاراجه جسونت سنگه
ورولېدل.

* ۱۰۸۴ ق (۱۲۷۳ ع):

دا قصیده یې په تخت کوټ کې د استوگنې پر وخت وویله:

پرورده که دمغولو په نمک یم
د اورنگ له جوړه هم له غرېوه ډک یم
د افغان په ننگ مې وتړله توره
ننگیالی د زمانې خوشال خټک یم.

دا قصیده یې نظامپور نه د راتلو پر وخت وویله:

د فساد فکر مې نشته خدای حاضر دی
خپل ساعت به تېروم عمر اخر دی
د چا زړه به هسې روغ په دنیا نه وي
د خوشال خټک چې چاود ځنې خاطر دی.

* ۱۰۸۴ ق (۱۲۷۳ ع):

په تیرا کې یې له دریاخان، تاتارخان، شایبک خان کواټي او ملک خواس
خان سره لویه جرگه وشوه او پر نوښار یې د برید پرېکړه وکړه.

* ۱۰۸۵ ربيع الاول لومړۍ (۱۲۷۴ ع جون):

له بهرام سره یې بیا په دې جنگ وښت چې بهرام د مهابت خان په لمسون
غوښتل چې خان د چرات په جنوب کې له توتکي نه وباسي، یانې مهابت
خان به د بهرام پر ځای بیا مشري اشرف خان ته ورکړي، خو بهرام بريالی نه
شو، البته خان له بهرام سره په ټولو نښتو کې سور مخ و.

* ۱۰۸۵ ق/د محرم وروستی ورځې (۱۲۷۴ ع):

له خورې نه د تیرا پر لور وخوځېد، د ربيع الاول پر لومړۍ ورځ د تیرا
میدان ته روسپد.

* ۱۰۸۴ ق ربيع الاول ۱۵ (۱۲۷۴ ع جون):

د دریا خان افریدی د ورور تاتارخان فاتحې ته ورغی.

* ۱۰۸۵ ق د جمادی الثاني وروستی (۱۲۷۴ ع):

په تیرا کې یې څلور میاشتي پوره کېدونکې وې، چې د یوسفزیو
دملکانو (عبدال، طالي او اخترعلي) په بلنه د یوسفزیو پر لوري وخوځېد.

* ۱۰۸۵ ق د رجب وروستی (۱۲۷۴ ع):

رستم ته لار او هلته یې په شپږو ورځو کې خپله ۹۱۹ بیته منظومه پښتو
بازنامه ولیکله:

په نهه سوه اونولس بیته تم شوه
خاتمه ددې نظم په رستم شوه
زر پنځه اتیا کلونه د هجرت دي
د رجب ورځې اخر شوې نهایت دي
په لړم کې مې شروع بازنامه کړه
په شپږو ورځې مې تمامه په خامه کړه.

* ۱۰۸۴ ق ربيع الاول (۱۲۷۴ ع جون):

له خوږې نه د تيرا ميدان ته ورسېد:

* ۱۰۸۵ د جمادى الثاني وروستۍ (۱۲۷۴ ع اکتوبر):

خان د راز علي او حسن علي په ملگرتيا او د اوبن سوړو په بدرگه له تيرا نه يوسفزيو ته روان شو، په بازار کې له ايمل خان سره چې له تيرا نه يوسفزيو ته روان و، مخ شو، خان وايي چې سره کېناستو، خبرې مو سره وکړې، د جاروتو يې راته وويل، خو ما ورته وويل، چې که زه پوهېدلای، چې ته به راځې، نو درته ايسار شوی به وای، اوريديو ډېر ستنولم، خو ستون نه شوم، اوريدی مې رخصت کړل، د خخوبي پر لار د ايمل خان سړي راسره ډکې ته راغله، شپه مې هلته تېره کړه، سبا بېرې راغله، پکې پورې وتم، پر مومندو تېرېدو، ټولو ښه پښتونولي راسره کوله، مېلمستيا يې کوله، مومند مې ښه عالم وليد، خصوصاً نظر مومند عجب ځوان و، کمال خان يې ورور و، زما ډېر خوښ شو، ډېر ننگيالی مېرې و، د پنډيالی پر لار تر سيند پورې وتو، په ملاگوريو کې مو شپه کړه، د چنده په لار ټوټې او د خټکو سيمې ته راغلم.

* ۱۰۸۵ ق (۱۲۷۴ ع):

خپله خاني يې اشرف خان ته وسپارله.

* ۱۰۸۲ ق جمادى الاول لومړۍ (۱۲۷۵ ع می):

دمردان په شمال لويديځ ۲۵ ميلي کې، برمبول ته لاړ او دا بولله يې وبولله:

بياله کومه راپيدا شو دا بهار
چې په هر لوري يې ملک کړ لوگلزار
د درييمې خور اول کال د غفو و
ما چې وې په برمبول کې دا اشعار.

* ۱۰۸۲ق د لوی اختر ورځ (۱۷۷۴ع دسمبر):

د گومبت په جنگ کې چې بنگبڼو گتلی و، ژوبل شو، عبدالقادر خان هم ورسره په همدې جنگ کې تپي شو، خان ددې جنگ انځور داسې ایستلی دی:

همگي ځوانان زما د زړه ارمان دي
پکې بېله د عبدال تانده ځواني وه
د غلیم سره په آس غاړه غړی شو
د عبدال د مرنتوب بخره کاني وه.

* ۱۰۸۲ق/ درېیمه خور/ جمادي الاول (۱۲۷۵ع اگست):

نظام زوی یې وم، چې تاریخي ماده او ویرنه یې خان دا وویل:
خدايه وبخښې نظام ځای یې جنت کړې
که د پلار په رضا شي ځنې رضا و
په درېیمه خور کې ومړ کال ((غفو)) و
شپږ ویش کاله یې د عمر و و برنا و

د نظام د غشي یو برابر نه دي
که خوشال په زړه خوړلي ډېر تاو که
مگر زړه یې د هاتي وي چې زغمي یې
دا شیتي چې د خوشال په زړه شوه لکه.

* ۱۰۸۲ق درېیمه خور اوومه (۱۲۷۵ع اگست):

ملک عبدال، اختر علي او طالي برول ته ننوتې ورغلل او د هر ډول مرستې لوز او ژمنه یې ورسره وکړه، د سوات د تگ بلنه یې هم ورکړه چې

خان وايي: ((زه هم د دوی په مصلحت دايم سوات لره روان يم، هر چې د
خدای رضا شي، هغه به وشي))
* ۱۰۸۸ محرم (۱۲۷۲ مارچ):

د مغولي صوبه دار سيد امير خان خوافي د دوستۍ په وياړ له خوترې نه
پېښور ته د پښتنو او مغولو ترمنځ د سولې راوستو لپاره راغی، د شهزاده
معظم شاه عالم هر کلی يې هم وکړ او دا غزله يې هم په پېښور کې وويله:
د بي تنگه پښتنو له غمه ما
لويه پرېښووه ونيولم کمه ما
هاتي ځکه په سرلوني توري خاورې
چې خبر کړد خوشال له غمه ما.

* ۱۰۸۸ ق (۱۲۷۲ ع):

خان ددې کال د سولې او له هنده د شاه عالم د راتگ يادونه داسې کوي:
په دا کال چې شاه عالم راغی له هنده
صلحه وشوه دمغولو د افغان.

* ۱۰۸۸ محرم (۱۲۷۲ مارچ):

له امير خان خوافي سره تر فتح اباده (د جلال اباد په لويديځ کې) پورې
ملگرتيا وکړه.

* ۱۰۸۸ ق زمري (۱۲۷۲):

دا يې ددغه کال ويلې څلوريزه ده:

سر کال چې کال د ((رحمت تم)) دی
باران په هر چرته په غره په سم دی
پس له شپږ مياشتو په چنگاښ شروع شو

په هره ورځې، تر نيم ضيغم* دى.

دا بولله يې هم پر همدغه كال وويله:

شپږ اووه مياشتې په هند په خراسان
چرته ونه شه په سم په غره باران
دا سر كال چې يې تاريخ ((رحمت تم)) دى
په وگړي مبارک دى په هر شان.

(*) د زمري يا اسد مياشت

* ۱۰۸۸ زمری ۲۹ (۱۲۷۲ ع)

تر شپېر میاشتي وچکالی وروسته د مسلسل باران یادونه داسې کوي:
چې باران په جهان وشو پس له یاسه
فتح الباب وپه تحویل د سرطان
د اسد تر نویشتمه ورځ په ورځ شي
په باران سره نهال شو درست جهان.

* ۱۰۸۸ ق (۱۲۷۲ ع):

د خپلو مرو هلکانو (زامنو او لمسو) غم په همدې بولله کې داسې ژاړي:
ډېر زموږ د خېلخاني هلکان ومړل
داغ د زړه دی ((عبداللہ)) د یحیی خان
په ((نیک نام)) پسې که زړه درانی چوي
د باکو خاطر خوشال شو په ((کامران))

* ۱۰۸۹ ق صفر د حمل دولسمه (۱۲۷۷ ع اپریل):

د گرانۍ او وچکالی یاد په دې قطعه کې داسې کوي:
د نورو روز په دولسم
میاشت صفر کال د غفط و
غله گرانه کښت زبون شو
په عالم نازل خط و

* ۱۰۸۹ ق رمضان (۱۲۷۸ ع جون):

فالنامه یې نظم کړه.

* ۱۰۸۹ جمادی الاول اوومه (۱۲۷۸ ع جون):

سوات ته لار او اووه میاشتي هلته پاتې شو.

* ۱۰۸۹ ق د کمکي اختر ورځ (۱۲۷۸ ع فبروري)

د خپل فقهي اثر (فضلنامې) نظمول يې چې په روژه کې يې پيل کړي وو،
د اختر پر ورځ پای ته ورسول.

دا سر کال چې د غفط دی
يو کتاب مې په نمط دی
په روژه کې التيام شه
د اختر په ورځ تمام شه

* ۱۰۹۰ ق (۱۲۷۸ ع):

ددې بې مطلعې بوللې د بوللو کال:

قسمت خو چارې راوکړې
ننداره د درست جهان شوم
نه گناه نه مې تقصير و
د بادشاه په بند زندان شوم
اوس زرنوي کال دهجرت دی
چې باني ددې بيان شوم.

* ۱۰۹۰ ق رجب درېيمه (۱۲۷۹ ع دسمبر):

د کوانت د ډوډي په جنگ کې يې چې د مغولي لاسپوڅو په لمسون
وښت، د مغولو د پلوي بنگېنو لښکرو ته ماته ورکړه، دا سوبه يې داسې
انځورلې ده:

د اسد تحویل زریو نوي رجب و
په درېيم د جنگ اغاز شو دا کلام
په غلیم باندي دې هسې فتح تل وه
لکه دا فتح چې وشوه والسلام

* ۱۰۹۱ ق رمضان د میزان لومړۍ (۱۲۷۹ ع سپتمبر)
دا قصیده یې وویل:

راشه واوره د داستان
نیک و بد پکې بیان
د اویا کلونو اوس یم
په دا ماه رمضان
کال زریو نوي هجرت دی
هم تحویل دی د میزان

دا قصیده یې هم پر همدغه کال په ((نړۍ)) * کې وبولله:
چې مې ولیده د خپلو زویو کار
زویسه واره ځگر خون دي د خپل پلار
دهجرت زر سل کلونه نه ترې کم
چې نړۍ کې مې اغاز کړه دا اشعار

* ۱۰۹۲ ق جمادى الاول پنځمه (۱۲۸۰ ع - جون):
د اشرف خان پرځای یې بهرام خان ته مشري وسپارله.
* ۱۰۹۲ ق (۱۲۸۰ ع):

ددې بې مطلعې بوللې یا قصیدې د بوللو کال:
زما مشران زویسه
چې یې کار شو امتحان
زردوه نوي د هجرت
گوره څه وکا اسمان

* ۱۰۱۳ ق / ۱۲۸۱ ع:

(*) د یو کلی نوم

دا غزل يې د همدې کال وينا ده:
پارینه چارې چې سر نه شته خوشاله
دا د سر چارې به هم نه وي تر کاله
دا سر کال چې د غفج دی چې غفد شي
امیدوار اوسه له بخته له اقباله

* ۱۰۹۵ ق محرم (۱۲۸۳ دسمبر):

دا بولله يې و بولله:

زه د شعر په کار هېڅ نه يم خوشال
ولې خدای مې کړپه غاړه دا مقال
نوي میاشت د محرم غصه يې کال دی
په غلیم مې غصه وورپژده دا کال
خدایه هومره مهلت ورکړې په دنیا کې
چې کاره کارونه سم کاندې خوشال

* ۱۰۹۵ ق (۱۲۸۳ ع):

پر دغه کال يې د پښتو اشعارو شمېره څلوېښت زرو ته ورسېده:

* ۱۰۹۵ ق شعبان (۱۲۸۳ ع):

د برات دلومړۍ شپې د خوب انځور داسې کوي:

شپه د برات وه، يو خوب مې وليده
کال يې ((غصه)) دی هر کور مې ښه لیده
دوه توري ماتې شوې، يوه مې روغه شوه
دويم صمصام مې په رغېده وليده

* ۱۰۹۷ق (۱۲۸۵ع)

ددې کال د ټولنيزې وضعې انځورونه يې په دې بې مطلعې بوللې کې
داسې کړي ده:

سر کال چې د غواص دی
په هر لوري دي تېژن
د مرگ تېی یو خپر دی
د ژوندون تېی بل خپر

د خپل درویش کلن ((بختناک)) زوی د مړینې یاد هم په همدې قصیده کې
کوي:

بخت ناک په دوه هفتې شي
تو فاني جهانې سپر
ژوندی و درویشست کاله
زلمیتوب شه باندي زلېر

* ۱۰۹۸ق (۱۲۸۵ع):

ددې بوللې په ترڅ کې د ۱۰۹۷ کال له وېبانه د خلاصون او د خپل یوې
مېرمنې د بختناک دمور، د یوه زوی ((بختناک)) او یوه لمسي (سرفراز) د
ویر یاد داسې کوي:

د غواص د کال وېبا
خدای یې مه راوله بیا
بختناک مې پکې ومړ
مور مې هم بو ته قضا
یو هلک یې وراپاتې

ورپسې شه زرفنا
سرفراز د سعادت و
بڼه لمسی مې وزبیا
په دا کال له ما قضا کړ
په ارمان ارمان جدا
کال حصغ شو و بالا پړه
هم عسرت کړه راته شا
يو خوشال دا د عانه کا
درست جهان کا دا دعا

* ۱۰۹۸ ق (۱۲۸۲ ع):

پر دغه کال يې يو زوی طاهر خان، مومند يو خټکو وواژه، (تاریخ مرصع
۱۲۵۱) يو يې لمسی د بهرام خان زوی معظم و مړ چې خان يې ویر په دې توگه
کړی دی:

ما د معظم په لیدو مینه ماته نه کړه
خه د قضا رنځ و په هفته کې خه و خه شو
در بغه در بغه در بغه که يې مرگ په بدلېده وای
خو به مې پرې ورکړل، ولې مرگ مېلمه د ده شه
بڼه تاریخ يې راغی (بې بدل معظم)
خوشال دده نیکه دی، دنیکه يې داغ په زړه شه

* ۱۰۹۹ ق شعبان (۱۲۸۸ ع جولای):

دېوان يې د اپریديو په چانکور کې (د چرات په جنوب لويديځ کې) بشپړ
شو.
* ۱۱۰۰ ق ربیع الثاني ۲۸ جمعه (۱۲۸۹ ع فبروري) شلمه د ۱۰۲۸ د کب
لومړۍ.

زموږ ستر خان خوشال خان خټک آخر تر ۷۸ کاله ستړي او نیمگړي ژوندانه وروسته د ژوند امانت د خپل حقیقي خښتن حضور ته وسپاره. (انا لله و انا اليه راجعون)

خان تر جامې بدلولو لږ دمخه هم د پښتنو بې ننگي په دغو ټکيو ژړله:
پښتانه چې بې ننگي کا څوک يې څه کا
گورستان لره به دروموله ارمانه.^۱

دويم څپرکی د خوشال بابا اثار

خوشال بابا د ستر فکري نبوغ او ژور تخيل خاوند و. له خپلو گڼو سياسي او ټولنيزو بوختياوو سره سره يې يوه شېبه هم قلم او کاغذ له گوتو لرې نه کړ او له شمېره وتي اثار يې وليکل.

که موږ د خوشال سياسي او ټولنيز ژوند وڅېړو او د هغه مبارزې او مصروف ژوند ته نظر وکړو او بيا د هغه ليکلو اثارو ته پام وکړو، نو ويلاى شو چې خوشال بابا د نړۍ داسې يو ستر ليکوال دی چې د نړۍ هېڅ ليکوال هم په داسې يو سخت، تنگ او کرکېچن ټولنيز او سياسي چاپېريال کې دومره اثار نه دي ليکلي.

ختيځپوه ميچر راورتي انگرېز د بابا د ټولو اثارو شمېر (۲۵۰) عنوانه بنودلی دی. کله چې د بابا نبوغ او تخيل ته گورو، نو د راورتي خبره له مبالغې ډکه نه برېښي. د بابا د اثارو بله ارزښتمنې په دې کې ده چې د ژوند بېلابېلو خواوو ته ځانگړي شوي او په هره خوا کې په داسې ژور فکر ليکل شوي چې تر ده دمخه خو يې هېڅ ساری نه و آن تر ده وروسته هم، چا په هغو برخو کې داسې اثار نه دي پنځولي.

^۱ محمد اصف صميم، گام پر گام له خوشال سره، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه-جرمني، پېښور، ۱۳۷۸ کال، ۳-۲۳ مخونه

بنکار، سیاست، ادب، صحت، سفر، فلسفه، تصوف، عرفان، مبارزه،
نبوونه او روزنه، ټولنپوهنه او د ژوند نورې خواوې، ټولې په کې راڅرگندول
شوي دي. د خوشال بابا ټول لیکل شوي اثار تراوسه پورې لاسته نه دي
راغلي، خو د وخت په تېرېدو سره کېدی شي نور اثار یې هم لاسته راشي.
موږ به دلته د بابا هغه اثار معرفي کړو چې تراوسه لاسته راغلي او یا یې
یوه برخه د خپرونکو ترگوتو شوي ده:

الف - د بابا منظوم اثار

۱- د پوان خوشال خان ختيک:

دا د پوان د ډاکټر ايچ ډبليو بيليو په سمون، اوډون او د سلطان بخشي داروغه په اهتمام د پېښور چلخانې په چاپخونه کې پر ۱۸۲۹ يا ۱۸۷۰ کال چاپ شوی دی. (۲۰۸) مخه لري، بشپړ د پوان نه دی، خو د خوشال د کلام د هرې برخې بېلگې لري.

د پوان خوشال خان ختيک:

په ۱۲۸ مخونو کې د لاهور په کریمي چاپخونه کې چاپ شوی دی. د چاپ نېټه يې څرگنده نه ده، خو داسې ښکاري چې تر ۱۹۲۰ کال وروسته چاپ شوی دی.

د پوان خوشال خان ختيک بزبان افغاني و فارسي:

دا د خوشال خان ختيک د کلام منتخب دی، چې دوه برخې لري؛ لومړۍ برخه يې ۵۲ مخه لري او دويمه برخه يې ۱۲۸ مخه ده. د د پوان د منتخباتو اهتمام د پېښور د قصه خوانۍ بازار د کتاب سوداگر کهرک سنگه له خوا شوی دی. په دې انتخاب کې غزلونه، قصيدې، قطعې او څه رباعي هم راغلي دي. دا منتخب د ډاکټر ايچ ډبليو بيليو له د پوان څخه راچان شوی او بيا چاپ شوی دی.

د پوان خوشال ختيک بزبان افغاني و فارسي:

د خوشال بابا د کلام دا ټولگه هغه ټولگه ده، چې د سلطان بخش داروغه په اهتمام چاپ شوی و او پر ۱۹۲۹ کال د حاجي عبدالرحمن په غوښتنه د مولانا عبدالمجيد افغاني په مقدمه يو ځل بيا په ۲۰۸ مخونو کې چاپ شو. د خوشال مرغلري:

د بابا د کلام دا ټولگه چې غزلونه، قصیدې، قطعې، رباعي او نور شعري شکلونه په کې راغلي، د علامه عبدالحی حبیبی په هڅه او زیار پر ۱۳۱۷ ل ۱۹۳۸م کال په کندهار کې چاپ شوي ده، دا ټولگه ۱۱۲۸ مخه لري. کلیات خوشال خان خټک:

په دې کتاب کې د خوشال بابا غزلونه، قصیدې، قطعې او نور متفرقه شعرونه راغلي دي. تکره خپرونکي دوست محمد کامل مومند پرې حاشیه او سریزه لیکلې ده. دا کتاب پر ۱۳۷۱هـ ق ۱۹۵۲م کال د اداره اشاعت سرحد له خوا چاپ شوی او همدا کتاب دویم ځل پر ۱۹۶۰ کال بیا چاپ شوی دی.

د خوشال خان خټک کلیات لومړی ټول:

د خوشال بابا د شعرونو دا کلیات پر ۱۹۷۹ (۱۳۵۷) کال د بابا د درې سوه یم تلین په درناوي، د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا چاپ شوی دی. د بابا (۹۱۰) غزلونه په کې خوندي شوي او (۵۱۹) مخونو کې چاپ شوی دی. دا کتاب پر ۱۹۸۰ کال بیا چاپ شوی او پر دواړو چاپونو یې ډاکتر گل محمد نورزي او محمد صدیق روهي سریزې لیکلې دي. منتخبات خوشال:

د پېښور پښتو اکېډمي، پر ۱۹۵۲م کال په ۳۲۰ مخونو کې چاپ کړی دی. سید انورالحق یې په نشر، اردو ژباړه هم کړې ده. کلیات خوشال خان خټک:

په دې کتاب کې د بابا غزلونه راغلي دي، شېرشاه ترخوي ترتیب کړی، سریزه یې پرې هم لیکلې ده، د (۱۹۸۵) یا (۱۹۸۲) کال په پیل کې عظیم پبلشنگ هاوس پېښور کې چاپ کړی دی. د مخونو شمېر یې (۳۷۲) دی. ارمغان خوشال:

د بابا د شعرونو دا کتاب سید رسول رسا ترتیب کړی او یوه اوږده سریزه یې هم پرې لیکلې ده. دا کلیات تر ټولو لوی دی، چې فضل نامه، بازنامه او

سواتنامه نامه هم په کې دي او پر ۱۹۶۴م کال په پېښور کې چاپ شوی دی،
د مخونو شمېر يې (۱۱۷۷) دی.

د خوشال ربا عیات:

په کابل کې د پښتو ټولني له خوا په ۱۹۷۰م کال چاپ شوی، چې (۲۹۹)
مخونه لري.

۲- د خوشال خټک کلیات دویم ټوک:

دا اثر پر ۱۳۷۰ل کال د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا په کابل کې
خپور شوی او د خوشال بابا یو شمېر داسې غزلونه، قصیدې او نور شعرونه
په کې راغلي، چې په لومړي ټوک کې نه شته.

۳- بازنامه:

دا کتاب په مثنوي فورم کې لیکل شوی او د لیکلو کال يې ۱۰۸۵هـ ق دی.
دا کتاب پر ۱۹۵۳م کال د پښتو ټولني له خوا چاپ شوی او ۲۷ مخونه لري.
پوهاند صدیق الله رښتین پرې حاشیه لیکلې او سمون يې کړی دی. په کتاب
کې د بازونو د روزنې، پالنې او د رنځونو علاج په باب معلومات راغلي
دي. دا کتاب دهمېش خلیل په حاشیه او سمون پر ۱۹۸۵م کال د خوشال
ریسرچ سیل له خوا هم چاپ شوی دی.

۳- سوات نامه:

دا هم د بابا یوه مثنوي ده، چې پر ۱۰۸۲هـ ق کال لیکل شوې او د سوات د
سیمې جغرافیایي، ټولنيز او کلتوري حال په کې بیان شوی دی. دا کتاب
د خوشال د درې سوم تلین په مناسبت په کابل کې د پښتو ټولني له خوا
چاپ شوی دی. استاد عبدالحي حبيبي پرې سرریزه لیکلې ده، د پېښور د
اسلامیه کالج د انگریزي ژبې پروفیسور شکیل احمد، سوات نامه په
انگریزي ژباړلې او حاشیه يې پرې لیکلې ده، چې پېښور پوهنتون ورته
پرې د (ایم فل) ډگری ورکړې ده. سواتنامه د همېش خلیل په سرریزه پر
۱۹۸۲م کال خوشال ادبي و ثقافتی جرگې اکوړه خټک له خوا چاپ شوې ده.

سواتنامه په تاريخ مرصع كې هم راغلي او ارمان خوشال كې هم چاپ شوي
۵۵.

۴- فضل نامه:

دا كتاب هم په مثنوي فورم كې ليكل شوی دی. د ليك نېټه يې ۱۰۸۹هـ ق
كال دی. فقهي مسایل په كې خپرل شوي دي. يو څه برخه په كې د طب په باب
هم شته. دا كتاب پر ۱۹۵۲م كال د محمد عبدالشكور په سرريزه د اداره
اشاعت سرحد پېښور له خوا چاپ شوی دی. اصل متن يې (۲۵۰) مخه دی.

۵- طب نامه:

دا كتاب هم په لنډ بحر په مثنوي فورم كې ليكل شوی او د بابا د ۲۸۲
تليين په مناسبت په كابل كې د پښتو ټولني له خوا چاپ شوی دی. دا كتاب
بيا د همپش خليل په حاشيه، لټون او سمون په پېښور كې خوشال ادبي
جرگې اكوړې چاپ كړی دی او بل ځل بيا د ميا تقويم الحق كاكاخېل په
سمون د خوشال ريسرچ سيل له خوا پر ۱۹۸۵ كال چاپ شوی دی. طب نامه
په نظم ليكل شوې او طبي مسایل په كې خپرل شوي دي.

۲- اخلاق نامه:

دا هم يوه مثنوي ده چې حمد و نعت، مذهبي او اخلاقي مسایل په كې
راغلي دي. دا كتاب لومړی ځل پر ۱۹۸۱م كال د پېښور پوهنتون د پاكستان
د مطالعاتو مركز له خوا په پاكستان مجله كې چاپ شوی دی.
دا اثر (۱۷۲) مخه لري. همپش خليل يې لټون او سمون كړی. دا كتاب په
جلا بڼه، د قامي مكتب پېښور له خوا هم چاپ شوی دی. اخلاقنامه
وروستي ځل د حبيب الله رفيع په سرريزه، سمون او سپړنو پر ۱۳۸۰ل كال په
۱۲۷ مخونو كې په لاهور كې چاپ شوي ده.

۷- فراق نامه:

دا هم منظوم اثر دی، بڼه يې زياتره د مثنوي ده. د خوشال بابا د زندان د شپو ورځو اثر دی. دا کتاب لومړی ځل پر ۱۹۸۲ کال د پېښور پوهنتون د پاکستان د مطالعاتو مرکز له خوا په پاکستان مجله کې چاپ شوی او بل په ځانگړي ډول د همېش خليل په سمون، لمنليکونو هڅه او هاند د قامي مکتبه پېښور له خوا پر ۱۹۸۳ کال چاپ شوی دی.

فراقنامه په کابل کې هم پر ۱۳۲۳ل کال چاپ شوې ده. خو درېيم ځل پر ۱۳۸۰ل کال د سرمحقق زلمي هېوادممل په سرريزه، سمون او تعليقاتو د پښتون کور له خوا د (۵۰۰) ټوکو په شمېر په ۲۱۷ مخونو کې چاپ شوې ده. ۸- فالنامه:

دا کتاب د فال کتلو او د هغې په پوهې پورې اړه لري. د حبيب الله رفيع په سمون د خوشال ريسرچ سيل له خوا پر ۱۹۸۵ کال چاپ شوې او (۸۲) مخونه لري. دا اثر دويم ځل د همدې ليکوال له خوا د پښتني فرهنگ د ودې او پراختيا ټولني په لگښت پر ۱۳۸۰ل کال په لاهور کې چاپ شوی دی. دا اثر د مثنوي په فورم کې ليکل شوی دی.

۹- نام حق:

نام حق د خوشال بابا هغه اثر دی چې د فارسي له (پنج گنج) څخه ترجمه شوی دی. خوشال بابا دا ژباړه په ۱۰۲۶هـ کال کې بشپړ کړې ده. په دې اثر کې ځينې ديني مسایل لکه روژه، لمونځ او د هغو فرايض تشریح شوي دي. دا اثر د همېش خليل په سرريزه په ۴۰ مخونو کې په پېښور کې پر ۱۹۹۲ کال چاپ شوی دی.

ب- د بابا منشور اثار

خوشال بابا د خپلو ډېرو منظومو اثارو تر څنگ، گڼ شمېر منشور اثار هم لري، چې د ژوندانه پر بېلابېلو خواوو رڼا اچوي، دلته يې هغه اثار معرفي کوو چې د زمانې له بادونو او گردونو خوندي پاتې او يا يې خپرونکو او خوشالپوهانو ته څرک معلوم دی:

۱- دستار نامه:

د بابا د نثر کتاب دی چې په رنڼه پور زندان کې يې د اسارت په ورځو شپو کې ليکلی او لومړی ځل پر ۱۳۷۱ هـ ق، ۱۹۵۲ م کال د اداره اشاعت سرحد پېښور له خوا چاپ شوی دی. عبدالشکور صاحب پرې سرريزه ليکلې، سمندر خان سمندر او دوست محمد کامل مومند يې پېژندنه کړې ده. دا کتاب پر ۱۳۴۵ ل - ۱۹۲۲ م کال په کابل کې د پښتو ټولني له خوا هم چاپ شوی، چې پوهاند صديق الله رښتین پرې سرريزه ليکلې ده. د پېښور چاپ اصل متن ۲۷۸ مخه او د کابل چاپ ۱۴۵ مخه دی. د دستارنامې اردو ژبې ژباړه طاهر غزنوي کړې ده او پر ۱۹۸۰ م کال پښتو اکډيمی پېښور چاپ کړې ده.

۲- زنځيري يا خط نامه:

دا د ليک يو ډول دی چې د بابا له کورنۍ سره اړه لري. دا کتاب د حبيب الله رفيع په حاشيه او هڅه د خوشال ريسرچ سيل پېښور له خوا پر ۱۹۸۵ کال په ۱۷۲ مخونو کې چاپ شوی دی.

۳- هدايه:

له عربي ژبې څخه فقهي مسايلو په باب د بابا نثري ژباړه ده چې ديني مساييل پکې څېړل شوي دي.

۴- بياض:

په نثر کې د خوشال یو ډېر بڼه اثر دی. ځینې تاریخي برخې هم لري، چې افضل خټک په تاریخ مرصع کې نقل کړي دي.

۵- فرخ نامه:

د تورې او قلم بحث دی چې تراوسه چاپ شوی نه دی.

۲- ائینه:

دا هم یو دیني کتاب دی چې تراوسه چاپ شوی نه دی.

۷- خټکنامه:

د خوشال بابا بل اثر دی چې د خټکو د اصل و نسب په باب معلومات په کې راغلي دي. دا لیکنه په تاریخ مرصع کې هم راغلي او افضل خان خټک هم پرې خپل نظر ورکړی دی. د بابا دا اثر په مستقل ډول پر ۱۳۸۰ل کال د حبیب الله رفیع په سریزه د پښتني فرهنگ د ودې او پراختیا ټولني له خوا په لاهور کې چاپ شوی دی. (۳۹) مخه لري.

۸- نسبنامه:

نسبنامه د خوشال خان خټک بل اثر دی چې افضل خان خټک په تاریخ مرصع کې راوړی او ځای پر ځای یې خپل نظر او فکر هم په کې ګډ کړی دی. دا اثر په مستقل ډول د حبیب الله رفیع په سریزه، سمون او سپړنه پر ۱۳۸۰ل کال د پښتني فرهنگ د ودې او پراختیا ټولني له خوا په لاهور کې چاپ شوی او د ټولو مخونو شمېر یې (۲۹) دی. په دې کتاب کې خان د خپلې کورنۍ پېژندنه کړې ده.

۹- ساعتنامه:

د خوشال بابا یو بل ډېر کوچنی او منشور اثر ګڼل شوی، چې حبیب الله رفیع پرې سریزه لیکلې او سمون یې کړی. په دې اثر کې د ساعت او وخت او سفر په باب لنډ معلومات راغلي دي. دا اثر له سمون، بشپړتیا او سریزې سره ټول (۲۰) مخه لري او پر ۱۳۸۰ل کال د پښتني فرهنگ د ودې او پراختیا ټولني له خوا د لاهور په ملت چاپخونه کې چاپ شوی دی.

۱۰- هندو کوهنامه:

د خوشال بابا يو منثور يونليک دی، چې د دده دوو جگړه ييزو سفرونو بيان کوي. ددې يونليک متن هم له تاريخ مرصع څخه را اخیستل شوی، دا کتاب د پښتني فرهنگ د ودې او پراختيا ټولني له خوا د لاهور په ملت چاپخونه کې پر ۱۳۸۰ ل کال چاپ شوی او سرريزو سره (۲۵) مخه لري.

۱۱- وصيتنامه:

د خوشال بابا يوه بله ليکنه ده چې په تاريخ مرصع کې د هغه لمسي افضل خان خټک خوندې کړې ده. دا ليکنه په مستقل ډول د حبيب الله رفيع په سرريزه پر ۱۳۸۰ ل کال په لاهور کې په ملت چاپخونه کې چاپ شوې ده. د کتاب لگښت د پښتني فرهنگ د ودې او پراختيا ټولني له خوا برابر شوی او د سرريزو په گډون يې د مخونو ټول شمېر (۱۷) ته رسېږي. په دې ليکنه کې خوشال بابا خپلو زامنو او لمسو ته له نورو سره د چلند او سلوک په باب نصيحتونه کوي.

درېيم څپرکی

د خوشال بابا د اند ځينې خواوې

خوشال بابا د علم او تفکر يو کان دی، هر څوک چې پر خوشال څېړنه کوي، نو دده د فکر ژورلید ته متوجه کېږي، د ژوند يو ډگر هم د بابا د فکر له پلوشو تياره پاتې شوی نه دی، خود بابا د فکر د ټولو خواوو څېړنه، کتاب نه، کتابونو ته اړتيا لري، مور به دلته په ډېر لنډيز او چاڼيز ډول د بابا د فکر ځينو خواوو ته نغوته وکړو:

صوفي خوشال

کله چې څوک د خوشال بابا د شعرونو ظاهري ښکلا او خپله د بابا رندانه او شاعرانه مزاج ته گوري، نو داسې يو شخصيت يې په ذهن کې تداعي کېږي چې خوشال داسې يو رند، مست، ازاد او باغي شاعر دی، چې يوازې د ښکلا په ميو مست دی او نور نو د ژوند د اسرارو تل ته نه دی ښکته شوی او د معرفت په خوړلنيو کې يې خپل روح نه دی لمبولای، خو کله چې د بابا د کلام په سمندر کې اوږد سفر وکړي، نو بيا ورته معلومېږي چې د بابا د فکر په سمندر او د تخيل په اسمان کې د معرفت څومره مرغلرې او څومره ستوري بلېږي، کله چې مور د بابا صوفيانه کلام ته پام کوو، نو يو داسې بشپړ صوفي زموږ په نظر راځي چې له عبادت او رياضيت پرته يې بل هېڅ کار نه دی کړی. هغه د خدای معرفت د بنده لويه ښکمرغي گڼي او هغه چا ته چې خدای پاک دا ځواک ورکړی وي، هغه د خدای خاص بنده گان دي. دی وايي که انسان غواړي چې هغه لوی نقاش (خدای) وپېژني ښه به دا وي چې خپل ځان وپېژني، چې څنگه او چا جوړ کړی يم، لکه يو انځورگر چې يو انځور جوړ کړي او پر دېوال يې وځړوي، نو خلک بيا ټول دهغه انځورگر صفتونه پيل کړي، د غسې چې خدای (ج) په خپل کرم او پوهې انسان جوړ

کړی، باید مور متوجه شو او د همدې انسان پېژندنې له لارې خپل رب او اصلي نقاش وپېژنو. بابا په خپل یو کلام کې وايي:

صورتگر چې ښه صورت په دېوال ساز کا
کل عالم په صفت زبان د راز کا
د هغه نقاش په صنع نظر نه کا
چې له څه څاڅکي نه دا نقش و طراز کا
سترگې، وروځې، پوزه نور کېږدي په مخ کې
غابن و شونډې، ژبه، خوله سره پرداز کا
یو سربل سر په سر جوړ کا دوه غوږونه
چې په دواړو اوږدنه د اواز کا
بند په بند د لاسو گوتې و بله کېږدي
سرترپایه درست صورت سره یو راز کا
که څوک زر کتابه و کښي له دې باب به
که په کښل شي ز به نور پسې اغاز کا
هر وېنسته چې په صورت باندې لیده شي
که پرې ځیر شي د شناخت و ر به درته واز کا
خاص بنده د خدای هغه گڼه خوشاله
چې د ځان په معرفت یې سرفراز کا^۱

د تصوف ډېر تعریفونه شوي دي، چا ورته د فاضله اخلاقو او چا ورته د رباني عشق حصول ویلی دی، څوک وايي چې له لوی خدای (ج) سره د مانا او معاملي ساتل تصوف دی. شیخ عبدالقادر جیلاني وايي چې د خدای (ع) او

^۱ د خوشال خټک کلیات، لومړی ټوک، د علومو اکاډمۍ، ۱۳۵۸ل کال، مخ

بنده ترمنخ چي کوم حجابونه دي د هغو لري کول تصوف دی، حمزه بابا وايي: ((د انسانيت له عنصر نه د حيوانيت او ملکيت تسلط پورته کول او دا دواړه د انسانيت تابع کول تصوف دی)).

هر صوفي چي کله د تصوف لاره نيسي، نو يو استاد ته اړتيا لري، چي د تصوف په اصطلاح کي ورته شيخ، مرشد او پير وايي، چي پرته له هغو ورته په دي لاره تگ ډېر گران او له خطره ډک وي. خوشال بابا هم همداسي يو مرشد درلود، دی د حضرت شيخ رحمکار کاکا مريد و لکه چي وايي:

((طريقت کي مقلد د شيخ رحمکار يم))

او په يو بل ځای کي ترې مرستي غواړي:

د خوشال تکيه په خدای ده بيا په تا ده رحمکاره

د تصوف له مخي که يو انسان د خدای (ج) د ټولو صفاتو هنداره وي، خو يو صفت يې دا هم دی چي هغه مرکزي حيثيت او د نورو ټولو صفتونو لپاره د محور حکم لري او هغه د انسان د تخليق منشا ده چي مرکزي صفت لري. په تصوف کي لومړی درجه د فنا فی الشيخ ده او هر کله چي دا فنا حاصله شي نو بيا سالک د فنا فی رسول مرحلې ته تيار شي او له دي مرحلې نه بيا د فنا فی الله او په پای کي بيا د بقا بالله مرتبه حاصلوي، چي د سالک ژوند ومري. خوشال وايي:

زه هاله د عاقبت ناوې قبول کړم

چي يې خپله تمنا ورکړه په مهر

تر هغه چي انسان په خپل فطرت غالب نه شي، هغه پر خپل وجود نه شي واکمنېدلای، د کائيناتو تسخير خولا ډېره گرانه خبره ده.

خوشال وايي:

بیا هاله د یگانگی له حاله لاف کړه
ته د غیرو اندېښنې له زړه خارج کړه

ترې په سل رنگه گلونه شگفته شي
هر سرې چې خاکساري واخلې ځان خاک کا

چې دې زړه هغه به وويني خوشاله
خو یوه قطره که تېر شي تر درخته

تر مطلوبه پورې شرط د رسېدو دی
که تمامه لار په وینو شي الوده

نور څه نه شته لاندې باندي
واړه دی چې څه کاندې

یو وهم که څه دي چې په خلکو باندي پېښ شو
دنيا دنيا هېڅ نشته که نمود که نا نموده

مخ د یار له خط و خاله مستغني دی
د غني وي هر اسباب له خپله کوره

د خوشال په شعرونو کې د تصوف دواړه برخې (وجودي) او (شهودي) تر
سترگو کېږي او د دواړو ښودنه یې کړې ده.

جدایي نشته وصال ځینې بعد وهم وخیال دی
له هغه چې هم خانه وم هم خانه یم لا تراوسه
هغه شان له خپله یاره بې وکیله بې ریباره

زه خوشال چي يگانه وم يگانه يم لا تراوسه

يارمي هسي رنگه خاي ونيو په سترگو

چي د هر لوري ته گورم واره دي دي

خدای يو هسي فکر راکړ چي يي ملک راته رنا کړ

چي په ملک په ملکوت دي پري خبر يي زره زما کړ

په اعلى په اسفل واره رابنکاره يي هر اشيا کړ

که په نورو توره شپه ده په خوشال يي سپين سبا کړ

✽

يار د ماخه په کور دننه ناست و

زه بي روحه گر خېدم دده په مرسته

يار په هر لوري جلوه کا ورته گوره

که دي نه دي د ليدلو سترگي پتي

که دي سترگي د عرفان شته مبارک شه

د گلزار په ننداره چي استقلال کړي

يومي بياموند په هر خه کي

چي مهي وکړ د زره سيري

ذري ته چي داسي بر بڼي منوره

که پوهېږي دا بر بڼنا دي ده له لمره

شاعر خوشال

د خوشال بابا د ليکوالۍ زياته برخه د هغه شاعري ده، چې ده ورته د خپل ژوند (۵۸) کلونه وقف کړي وو. خوشال د خپل ژوند په دې (۵۸) کلن ادبي بهير کې تر (۲۵۰) عنوانو زيات اثار وليکل، چې زياته برخه يې منظوم اثار وو. بابا په خپل دې منظوم کلام کې د ژوند د بېلابېلو خواو منځپانگه خوندي کړې ده.

خوشال په شل کلنۍ کې پر شعر ويلو پيل کړ او لومړنی شعري يې پر (۱۰۴۲)ق (۱۲۳۰) ميلادي کال ووايه چې داسې پيلېږي:

عقل سل د مصلحت بندونه جوړ کا
چې د عشق سيلاب پرې راشي واړه نور کا

خوشال بابا د خپلې شاعرۍ له پيله بيا تر پايه پورې په بېلابېلو شعري فورمونو کې شعرونه وليکل چې په هغو کې قصيده، غزل، مستزاد، قطعه، رباعي او نور بېلابېل فورمونه شامل دي.

بابا په پښتو شاعرۍ کې د نوې پښتو شاعرۍ بنسټونه کېښودل، د پښتو د شعر مانۍ يې ودانې کړې او کله چې يې پښتو شاعري پيلوله نو دا ژمنه او وړاندوېنه يې هم ورسره کړې وه چې:

د پښتو ژبه به اوس په آب و تاب شي
ما خوشال چې په پښتو شعر بيان کړ

کله چې خوشال بابا د پښتو شاعرۍ عزم وکړ، نو بيا يې ټول شاعران هم وتلل، د هغو نيمگړتياوو ته يې گوته ونيوله او دا يې هم وويل چې پښتو شاعري تر ده پخوا په ټول تللې نه وه؛ وزن، بحر او عروض يې معلوم نه وو او دا ټول ورته ده جوړ کړل.

يو په حال او په ماضي کې هسې نه و
چې ښکاره يې د خبرو راته خوند کړ
د ميرزا د پوان مې ومانده په گوډي
مسخره مې ارزاني خویشکې زمند کړ
که دولت و که واصل و که دا نور وو
په خبرو مې د هر يوه ريشخند کړ
کلمې مې ورتنه سازې کړې د قندو
د وربشو په ډوډۍ به چې يې شخوند کړ

کله چې د خوشال بابا شاعري وغوړېده، نو هنگامې يې لور پر لور خوړې
شوې.

بندوبست د پښتو شعر ما پيدا کړ
گڼه شعر د پښتو و غير سـيال
نه يې وزن نه تقطيع نه يې عروض وو
دوه مصرع يې د ضعيف بحر دوه تال
د غزل يې نه مقطع نه يې مطلع وه
نه صفت نه يې تشبيه نه يې مثال
گلستان زماد نظم شـگفته شو
پرې وهي شيـدا بلبله پروبال
گلدستي يې لور په لور په ملک خوړې شوې
تر کابلـه تر کشميره تر بنگال

خوشال خټک د خپلې دورې د کلتور او ثقافت يو ځلانـد ستوری و او د
خپلې زمانې د ډېرو علومو او څانگو په باب يې زيات معلومات په خپله
شاعري کې بيان کړي دي. اوس که څوک وغواړي چې د خوشال خټک
اشعار ترجمه کړي، نو بايد دايرة المعارف يې تر څنگ وي، ځکه چې د

ترجمان لپاره نه یوازې په شاعری، تاریخ، حقوق، اسلامپوهنه او جنگي مهارتونو کې معلومات په کار دي، هغه باید پر فلسفه، بیولوژي، بنکارپېژندنه او د نورو علومو په څانګه کې هم معلومات ولري. بابا وايي:
درست دېوان مې لکه باغ د علم گنج دی
په کې هر رنگه گلونه هر نهال

خوشال بابا سره له دې چې پر عربي، فارسي او ځینو نورو ژبو پوهېده او په پارسي کې خويي ښه شاعري هم کړې ده، خو د خپل ژور ملي شعور له مخې یې پښتو شاعري ډېره زیاته خوښېږي، نو ځکه خو وايي:

پارسي شعر مې هم زده
سلیقه لرم د دواړه
پښتو شعر مې خوښ کړ
هر څوک خپل گڼي بناغلی
نو ځکه خويي بیا د پښتو شاعری، عروج ته ملا وتړله او هغه یې ډېره لورې کړه:

په وزن په مضمون په نژاکت هم په تشبیه کې
پښتو ویل مې عین تر پارسي دي رسولي

هر کلام مې واردات دي یا ایهام دي
چې موزون مې په تقطع د بحر بند کړ
په تازه تازه مضمون د پښتو شعر
په معنی مې د شپراز او د خجند کړ

خوشال بابا د شعریو ناپایه سرچینه لرله چې دده د ځوانۍ له کلونو دا چینه را وخوټېدله او بیا دده د عمر ترپایه پورې همداسې رڼه او بهانده

پاتې شوه، د عمر يې لا څو کلونه پاتې وو چې د خپل دېوان بيتونه يې سره حساب کړل او تر (۴۰) زرو پورته شول.

د دېوان مې که بيت بيت سره حساب کړې

تر څلوېښتو زرو به تېر شي په سر کال

خوشال بابا د يو اور ژبي شاعر او ليکوال په توگه پر خپله ژبه داسې واکمن و چې له کلمو څخه يې شات و نبات جوړولای شول. د ژبې پر جوړښت او د نظم او قافيې پر فن دومره برلاسی او واکمن و چې ډېر تاريخي، طبي، ټولنيز، سياسي او نور مسايل يې د نظم په تارپېيلای شول، ځکه خو يې که فراقنامه هم ليکله، نو په نظم کې يې اچوله، که بازنامه هم، طبنامه او سواتنامه هم داسې او همدارنگه نور بېلابېل منظوم اثار.

لنډه دا چې که موږ د دنيا له هر شاعر سره د خوشال بابا شاعري پرتله کوو، نو څومره مانيزه رنگارنگي چې د بابا په کلام کې خوندي ده، دنړۍ د هېڅ شاعر په کلام کې نه ليدل کېږي. د هغو اکثرو کې يوه مانيزه برخه رانغاړل شوې ده، يا به تصوف وي يا به رزم وي يا به بزم وي او يا به نور څه، خو د بابا په کلام کې دا ټولې رنگارنگۍ شته، نو ځکه خو يو ايراني ليکوال ويلي دي:

((که چېرې فردوسي په رزمي، حافظ په غنايي او سعدي په تصوفي يا عرفاني برخه کې سره يوځای کړو، نو يو خوشال خټک ځنې جوړېږي.))

ددې خبرې مانا دا ده چې خوشال داسې يو څو اړخيز شخصيت دی چې يوازې په شاعرۍ کې يې د ژوند څو خواوې رانغاړلي دي او دده د کار او مبارزې اند و ژوند نورې برخې څو لا پرځای پرېږده.

فلسفي خوشال

کله چې څوک د خوشال څو اړخيز شخصيت مطالعه کوي، نو هر اړخ يې چې مطالعه کوي، په پيل کې ورسره داسې فکر پيدا کېږي، چې خوشال به يوازې په همدې اړخ کې دومره رسېدلی وي او بس. خو کله چې ورته ځير شي په هره برخه کې د پوره فکر او نظر خاوند دی او خبره يې د کانيې کرښه ده. د خوشال فلسفي خوا هم همداسې ده، کله چې د خوشال په اشعارو او کلام کې د هغه ژور فلسفي ليد ته متوجه کېږو، نو هلته مويو ستر او ژور فلسفي خوشال تر سترگو کېږي، چې ژوندني مسایل يې تر ريالستي د ايرې اخوا په يو فلسفي نظر څېړلي دي.

د خوشال خان فلسفي اند دومره ژور دی چې ((علامه اقبال د خوشال ختيک له اثارو نه گټه پورته کړې او د خودی فلسفه يې د خوشال خان له افکارو نه اخیستې ده چې هېڅوک ترې د انکار کولو مجال نه لري. علامه مرحوم په خپلو اثارو کې د خان بابا افکار د بل مشعل په توگه گڼلي دي او د خوشال خان دملي وحدت نظريه يې په دې ډول څرگنده کړه، چې ((بايد قبايل د ملت په وحدت کې ورک شي؛ ای ملگریه راشه چې د زړه خبره درته وکړم، د خوشال خان هغه قبر هم د ځان لپاره خوښ نه دی چې د مغولو د آسونو گرد پرې پرېوتی وي.))

د فلسفې يو تعريف دا هم دی: ((خه چې د انسان په ماحول او فضا کې موجود وي او حواس يې درک کولای شي، انسان د هغوی په باب فکر کوي او حکم پرې لگوي.))

همدغه فکر او سوچ خوشال بابا ته هم په مخه ورغلی او ويلي يې دي:

ما چي نظر وکړ په ذرات په موجودات
گول په جهان راغلم ترې به گول درومم هيها
يو خادر ترميان وي فهم پاتي شي له کاره
دا هومره کيسې هومره ادراک د سموات
هېڅ نبي ولي يې درست اسرار موندلی نه دی
لويسه کارخانه ده کهه وگورې کاینات

عقل چې ډېر الوت وکړي او د کاینات د راز په لټون کې خپلې انتها ته
ورسېږي، نو له مادیت نه ماورا له هر څيز نه انکاري شي، ځکه چې تر خپل
حد نه پورته الوت ممکن نه وي، دلته فلسفه په تېرېدو شي او د انسان
خیالات چې هر څه وي دا دي چې کاینات یو بې منعقد څيز دی، په اتفاق
سره پیدا شوي دي او په اضطراري ډول لگیا دی کار کوي، هېڅ غایه او
مقصد نه لري، انسان د سارتر په وینا په فضا کې غورځېدلی خو
غورځوونکی یې نه شته، نو شاید خوشال خان ته هم دا سوچ ورغلی وي او
ویلي یې دي:

دا عالم ریگ روان دی که یې گورې
خو هم هسې سره اوړي لاندې باندي
خو انسان د یو څيز تر کتنې او مشاهدې وروسته له هغه څيز څخه انکار
کولای نه شي، یانې دا چې هغه شیان چې تر ایجاد دمخه یې نه منل، تر
ایجاد وروسته یې مني.
خوشال بابا هم د عقل د الوت په پای کې چې د عقل واگې یې د انسان روح
ته حواله کړې، نو د یقین رڼا یې زیاته شوه او ویې ویل چې:
ډېر عالم زما په یاد
راغی تېر شو لکه باد
هم دا هسې راشي تېر شي

بس خای نه لري استاد
عجب لويکه کارخانه ده
چې پيدا کړه لوی استاد

بيا وايي:

هر تناب يې وانا و ته معلوم دی
دا خېمه ولاړه نه ده بې تناب

گل ته چا دا هسې زېب او حسن ورکړ
چا يې هسې نه په نه پانې پرانستي

خو د ماورای طبیعت یا ما بعد الطبیعت د مشاهدې لپاره مجاهدې ته
ضرورت دی، لکه چې خان وايي:

همېشه ژوندون که غواړې درته وایم
همېشه کوه له نفس سره جهاد

خوشال بابا بیا د خدای پېژندنې په فلسفه کې دومره خپل نظر ژور
ځغلولای چې په هر څه کې یې د خدای نور ننداره کوله او په هر څه کې یې
هغه لیده.

په هر څه کې ننداره د هغه مخ کړم
چې له ډېرې پيدا بیه ناپدید شو

حمزه بابا د خوشال بابا پر همدغه یوه بیت، یو کتاب لیکلی او د هغه دا
شعر یې له فلسفي او تصوفي نظره خپرلی او شنلی دی. ددې خبرې مانا داده
چې خوشال دومره ژور فلسفي او تصوفي لید لري چې پر یوه بیت یې هم یو
کتاب لیکلی کولای شي.

کره کتونکی خوشال

لکه څنگه چې مو یادونه وکړه، د خوشال بابا ژور او تېز نظر د ژوند هره خوا او د هنر بېلابېل ډگرونه په خپل کلام کې رانغاړلي دي، داسې یې کره کتنه، نیوکه او بیا د سمون لاره هم له یاده نه دي ایستلې. خوشال بابا لکه څنگه چې د پښتو ژبې او ادب پلار گڼل کېږي، داسې په علمي، ټولنيز، ادبي او سياسي ډگر کې هم یو ستر او ژور کره کتونکی دی.

له یوې هنري ښکارندې (شعر) څخه رانیولې بیا تر یوې لوړې ټولنيزې پېښې او عمل پورې چې هر یو دده په نظر نیمگړی معلوم شوی، هغو ته یې د انتقاد گوته نیولې او بیا یې د سمون لاره هم ورپه گوته کړې ده.

خوشال بابا یو زړور کره کتونکی و، نه یې د چا مدح کوله او نه یې ځانستایني ته اړتیا لرله، خوشال له فکري، اقتصادي او ټولنيز پلوه په داسې یو دریغ کې و، چې د سالم انتقاد لپاره یې وړ صفتونه او ظرفیتونه لرل، نو ځکه خوده له خپل ځانه نیولې تر خپلو اولادونو، کورنۍ، قبیلې او ټولو پښتنو پورې څه شی چې په کې د انتقاد وړ وو هغه یې څرگند کړي او نیوکه یې پرې کړې، همداسې یې په ادبي او سياسي برخه کې د سمون او اصلاح لپاره ډېرې نیوکې کړې دي. د خوشال بابا د نیوکې محتوا ځکه پر خلکو ښه لگېږي چې حقیقتونه څرگندوي او د رښتیا یې پر بنسټ ولاړه ده. بابا دومره اخلاقي جرئت لري، چې که په ځان کې یې هم نیمگړتیا وي هغه نه پټوي او په ډاگه یې وايي:

د مغول نمک مې وخور شپږ پېړۍ
ماد زرو پکې روغې کړې بیړۍ
رعیت مې یوسفزیه درست خټک و
په عزت او په حرمت کې یې څه شک و

د مغول لپاره ما توري وهلې
پښتنو به راته كړې ډېرې كڅلې

يادا چې:

چې منصب مې د مغول خور يو ملك وم
چې منصب د مغول نه شته اوس ملك يم

خوشال بابا بيا په دويم گام كې پر خپلو ځينو زامنو او د كورنۍ پر غړو
چې دده پر وړاندې په ناحقه راولاړ شوي او يا يې نافرمانې كړې او يا هم د
خپل ولس پر ضد ودرېدلي، سخت انتقادونه كړي او د هغو شخصيتونه يې
څېرلي، شنلي او څېرې يې ورته څرگندې كړې دي:

نا خلف مې حواله كړې په تقدير
نصيحت ورباندې نه كاندي تاثير
خوي خصلت چې ازلي وي نه نور كېرې
په ارشاد او په تلقين د كامل پير
بد فرزند دې خدای د هېچا پيدانه كا
په خصلت يې پلار په ځان دی مور په وير

يادا چې:

زما زويه د ننگ نه دي غريتهار دي
پرې پوهېږم چې همه واړه مردار دي
نه يې لويه اندېښنه نه يې لوی كار شته
د مغولو و طبخ و ته تيار دي
د منصب د اضافو څېرې كاندي
په عزت، په حرمت كله خبردار دي
اتفاق، يگانگي يې سره نه شته

همگي روان په بېله بېله لار دي
نه نوم دي نه د شرم نه د ننگ دي
اندېنې يې د ناکس، د ناسردار دي
شکایت له نورو مه کوه خوشاله
چې خپل زويه هم په ننگ له تا ويزار دي.

چې پيدا دي همگي زماله خانه
که پنځوس دي که شپېته دي داغ د زړه دي

يو وپلار نيکه ته نه شو
همگي د مور په شان

اشرف سرتري سره نفس اماره دی
په حسد په حماقت کې اواره دی

د مور پلار نيکه ته نه دي
دا ناکس دي لابلل شان
په ژوندون مې خپل خای ورکړ
باندي زه شوم مهربان

يو خولا په کې افست شول تر دا ميانه
خوک ((بهرام)) غوندي بدبخت بخيل شي

چې هېڅ کار نیولی نه شي استوار
په شامت يې خېلخانه شي تار په تار

څوک ((سډو)) غونډې نامراد عبدالزوجه شي
په تنگسه له خپله پلاره شي ويزار
څوک ((مالو)) غونډې ((جلو)) غونډې پيدا شي
سراسر واره نـا بود او نـا بـکـار

مرگ د نا اهلـو سـبا بېگـاه غـوارم
د عـا مـي د اده الله الله غـوارم
زما توبه ده د بهرام له خیره
ده له شـره امان پناه غـوارم

زما زړه له چانه روغ نه دی بهرامه
د هرچا سره مې زیست دی له ناکامه
نور دې نوم زما په زویو کې حساب مه شه
د خوشال خټک وینا په دا تمامه

چې په خای يې نا قابل زویه خاني کا
د خوشال خاطر په دا پاره پاره دی

لکه څنگه چې خوشال خان پر خپل ځان او هم پر خپلو زامنو نیوکه کوي او نیمګړتیاوې یې رابرخپره کوي داسې پر خپلې قبیلې (ختیکو) هم نیوکې او انتقادونه لري او د هغو له ځینو عملونو او نیمګړتیاوو څخه هم ناخوښي څرګندوي.

له ختیکو نه مې هومره زړه ناخوښ دی
چې توبه دهمګي ختیک له نامه
د نعمت په قدر هېڅ خبردار نه دی
نوم ختیک به مې خلاص نه وي له انعامه
ختیک واړه د دوام دي که یې ګورې
څوک به څه غواړي د خپلو له دوامه
د وفا په ځای همه واړه جفاده
چې به ماته رسېده له خپله قامه
که په توره ختیک خپل کړې ګني خپل شي
کنه هېڅ به یې خپل نه کړې له اکرامه

چې زما اختیار یې خوار کړ
خدای دې خوار هغه ختیک کا

درست ختیک زما پسه دور
نن ماور شـو پـه دوران
که ختیک په مخکه پروت و
پاس مې یووړ په اسـمان

تفحص که شوک د خوږ زړونو کاندي د خپل قام له لاسه ورک خوشال خټک دی

خوشال بابا د خټکو تر انتقادي دايرې او نيوکې وروسته، پښتانه په خپله انتقادي دايره کې داخل کړي او هغه نيمگړتياوې چې په پښتنو کې دي هغه يې يوه يوه خپرلې ده. په پښتنو کې به د خوشال بابا غوندي هېڅ داسې بل لوی ليکوال تر سترگو نه شي، چې د بابا په څېر د پښتنو پر رواني چلند او ټولنيز ژوند بلد وي او هغو ته يې په خپلو اثارو کې په دې کچه ځای ورکړی وي. خوشال بابا د خپل فطري بغاوت او ژور فکر له مخې د پښتنو نيمگړتياوې هم خپرلي او نيوکې يې پرې کړي دي. د خوشال بابا اثار د پښتنو د ژوند هندارې دي، چې د هغوی بښگنې او بدگنې ټولې په کې په ښه روښانه ډول څرگندېږي:

لېوني شول پښتانه په منصيونو
خدايه ما ژغورې له هسې غضبونو

پښتانه لکه مگس ورباندې گرځي
ورته ايښی دی مغل د حلواتال

شرم دی ننگ دی که ډارد سردی
سمه مې پرېښوه ځای مې غردی
پښتانه واره دمغول شوروا خوري
ماته يې پاتې دا شورو و سردی

پښتانه په عقل پوهه څه ناکس دي
کوټه سسپي دقصا بانو د جوس دي
اوبن له باره په ولجه په کور ورغلی
په ولجه د اوبن د غاړې د جرس دي

درست جهان په ناپوهانو سره ډک دی
ولې زیات که پکې وگوري افغان دی

که رښتیا وایم شېرشاه دا هسې نه و
لکه مور یو نن پیدا له کوهستانه
پښتانه چې بې ننگي کا څوک یې څه کا
گورستان لره به دروموله ارمانه

که په نور خلکو کې ښه سړي موندل شي
ولې ښه سړي به لرو وي افغانان
هره چار د پښتانه تر مغل ښه ده
اتفاق ورسره نه شته ډېر ارمان
د بهلول او د شېرشاه خبرې اورم
چې په هند کې پښتانه وو بادشاهان
شپږ او اووه پیړۍ یې هسې بادشاهي وه
چې په دوی پورې درست خلک وو حیران
یا هغه پښتانه نور وو دا څه نور شول
یا د خدای دی اوس دا هسې شان فرمان

که توفیق د اتفاق پښتانه مومي
زور خوشال به دوباره شي په دا ځوان

پښتانه د ادم زاد لسه زاده نسه دي
د عفريت دی که د ديو دي که د د دي

خوشال بابا د پښتنو ترڅنگ مغول هم د خپل انتقاد په دايره کې شامل
کړي دي. د خوشال بابا د ژوند او مبارزې يوه زياته برخه له مغولو سره په
دوستۍ او دښمنۍ کې تېره شوې ده. لکه څنگه چې بابا ته پښتانه معلوم
وو، داسې ورته مغول هم ښه معلوم وو. نو ځکه خويي د هغوی ظلمونو،
بدو عملونو او نورو نيمگړتياوو ته هم نغوته کړې او انتقادونه يې پرې
کړي دي. مغول پاچا (اورنگزيب)، چې د خوشال بابا د سياسي مبارزې يو
اړخ ورسره تړاو لري، د بابا په کلام کې ډېر زيات ياد شوی او غندل شوی
دی او همدارنگه نور مغول هم.

تفاوت د خپل پردي ورباندې نه شته
که يې گوري اورنگزيب بادشاه گمراه دی
دا لاکه چې هندوستان توره تياره ده
په هر ځای دده د خوييه بويه اه دی
د اورنگ بادشاه په دور آرام نه شته
چا ويل چې جهان ځای د آرامگاه دی
که زينت و ته يې گوري يو يزید دی
که طاعت و ته يې گوري اهل الله دی

وخت د اورنگ شاه دی د هر چا تسپي په لاس دي
خدای (ج) ځيني خبر دی په اخلاص که په لباس دي

پلاري يې په بند ، وروري يې بند بند کړ
خان يې هم شيخ ، هم دانشمند کړ
اوس په غزا کې خپل خان غازي بولي
په خو خورنگ يې ، خپل خان خرگند کړ

خانان يې واره تلاوت خوان کړل
د هند هندوان يې دانشمندان کړل
وخت د اورنگ دي عمل يې هېڅ نه شته
خو کتابونه يې په عالم گران کړل

ددې دور شيخان ډېر دي لور په لور
اورنگزېب بادشاه د وارو دي انځور
په هغه چاره قلم ساز کا قرآن کښي
په هغه چاره شهرگ پرې کا دروگر

نو ځکه خو خوشال بابا دداسې واکمن اطاعت نه کوي:
اطاعت د اولوالامر ځکه نه کړم
خليفه د زمانې په زړه کافر دی
بابا د نورو مغولو په باب هم انتقادونه لري:

د هند په تخت چې عالمگیر کېناست

په خلکو کانی د اسمان پرېوت

بابا د مغولو پر ضد په مبارزه لاس پورې کوي او د پښتنو د یووالي هیله
کوي، چې ټول پښتانه باید له کندهار تر اټکه د ننگ په کار کې پټ
اوبنکاره سره یو شي، چې د مغولو له ستم نه ځان خلاص کړي.
ټول پښتون له کندهاره تر اټکه
سره یو د ننگ په کار پټ او اشکار

ناگهاني په دا ملک فساد بنیاد شو
د ماهم د تلافی کار را په یاد شو

نن د وارو پښتنو په ننگ ولاړ یم
دا چې هسې په هر در هر در ننگ ولاړ یم
چې پښتون شوم په داهسې سپینه ریره
نور مې خدای مه کړه مغول وایم په خیره

و مغول و ته به نن کرم اټک پوله
ملک به خلاص کرم د مغول له غاله غوله

خوشال بابا نه یوازې په ټولنیز ژوندانه کې د ټولنیزو نیمگړتیاوو نقاد
دی او پر دغو برخو یې نیوکې کړي، بلکې پر هغه چا یې هم سختې نیوکې
کړي، چې د ریا عبادت یې د خپل ژوند د اړتیاوو د خړوب و سیله گرځولی
او خلک پرې تېرباسي. خوشال تل دا ډول شیخان غندلي او له دې ډول
ملایانو سره یې وړاندې ده.

حقيقي سجده هغه ده چې د يار په لوري يې كړې
و كعبې ته چې سجده شي دا سجود دى مجازي

هر چېرته چې گرځې په لاحول ورنه تېرېږه
سل بلا په زړه كې سل دانې تسپې په غاړه

د ابليس غوندي مگرونه يې په زړه كې
په فريب كې تر ابليس ه لا ماهر دى

دېر دې چې تر تانه، خپل ځان ملك كا
په بنو خبرو، ځان په فلک كا

نغوذ بالله، چې بنه يې ځير كړې
شيطان تر ځان پورې، لكه كودك كا

په خوله يې ذكر په زړه كې نور فكر
فساد د دور داننا شـيخان دي

چې د كنز د قدوري شي ځان ملا كا
هر حلال حرام په ځان باندي روا كا
نه د كنز په دقيقو څه خبر شوي

نه په مخ د قندوري مبصر شوي
کتاونه په سر کېردي ځان ملا کا
په هر کلي علت گرځي ټگي غلا کا
کېني شرع پرېکوي په رشوتونو
ځان قاضي کا په غلط روايتونو
وهرچاته مسلې د سخاوت کا
خپله خونه ډکوه بله غارت کا
په مسجد راځي پنځه وخته اذان کا
چې ذکات سرسايه نه وي مسجد وران کا
د ميراث مالونه خوري له ظالمانو
نوم په ځان باندې کېردي د عالمانو
په دا هسې علم برنډ کېني ملا يي
و عالم ته ميراث خور د انبيايي
نه يي کېنل زده، نه لوستل زده، تل ټکل کا
تعويذونه ورکوي په دروغ کېنل کا
په ناروغ يې خوښي لزياته ترروغ شي
څښت، تعويذ، دعا، هيکل کې په دروغ شي
لارنځور غريب صحت نه وي موندلای
چې اخون وي اخیستو ته ورنیولای
که په ورکړه کې څه درنگ څه خو تعطيل وي
په غوغا په شور و شريې قال و قيل وي
چې دا زر هسې ناسازې کا اغازې
خپل مقصود مطلوب حاصل کا په ناسازې
چې څوک ترس له خدايه نه کاندې غلول کا
اس به پرېردي زين به باندې په جاهل کا

مريدي په كلا په نمبره ده
كه پيري مريدي دا ده مسخره ده
خوك په پير او په مرشد خه لره وياري
خپل مراد دې همگي له علمه غواري
شيخ په گوت كې ناست دې چې دنفس سره غزا كړم
چې شي تورو ته وړاندې غزا داده

په خوله كلیمه لولي نمونخ روژه كاندي كافر شته
دعوي كاد شيخيه، تر شيطانه لا تر شته
له كوره لوتيه واخلي، استنجا لره روان شي
تقوى تر هسې حده، په ولجه يې وړي كه زر شته
يوځای الوده نه دې په دا هسې درو بشانو
په دا دور كه گورئ دا ناپاك په هر كشور شته
چې خاص د زمانې دي حال يې دادې، نور وگړي
د غوا وو د خرو د كلي دې خالي نوم باندې بشر شته
چې حال د پرهيزگار و سراسر واره دروغ شو
رښتيا غواري له چانه چيرته پاتې دا هنر شته

شيخان چې هسې اوږده نمونځونه كا
په كې باغونه اسونه جوننه كا
په كې رنگين رنگين گندي ورينمين سگني
په كې د سپينو د سرو گنجونه كا

نمونځ، روژه چې د ریا د پاره کېږي
له اسمانه به لعنت باندې اورېږي

کتایوننه د اسمان د ځمکې لولې
په عمل یې فرق د ځمکې د اسمان دی
په باطن یې زړه گومان سره تړلې
په ظاهرو ویل په ژبه مسلمان دی
په خبرو کې یې فیض موندنه شي
مذبذب په قول په عهد په پیمان دی
په طاعت په عبادت کې که بلعم شي
په اخرانس په نغوته بې ایمان دی
زه خوشال ختک بنده د هغه چایم
چې یې رود زړه د خولې سره یکسان دی.

تل قرآن د وړاندې ایښی قرآن لولې
ولې هېڅ عمل یې نه وي په قرآن

خوشال بابا دیو لوی مفکر او سالار ادیب په توگه، ادبي برخې هم له نظره
نه دي غورځولي، د خپلو لیکوالو ادبي نیمگړتیاوو ته یې هم گوته نیولې،
آن پر داسې لیکوالو یې نیوکې کړي، چې ترده وړاندې پرې چا د انتقاد

جرئت نه شو کولای، خوده د خپل فنان ذهن او ژور لید له مخې د هغوی اثار
وتلل او نیمگړتیاوو ته یې گوته ونيوله.

تر بابا دمخه ډېر لوی شخص چې مذهبي شهرت او اغېزې تر لیکنو زیات
و، هغه اخوند درويزه و چې چا پرې د انتقاد کولو جرئت نه شو کولای او
هغه وخت په ټولنه کې مطرح شخص او لیکوال و، خو خوشال بابا د هغه اثار
وتلل او بیا یې پرې داسې نیوکه وکړه:

درویزه لسه یوه لوري را پیدا شو
په لر علم په دا ملک کې لوی ملا شو
د روښان خیرالبیان یې ولیدلی
هغه هم مجهول بیان و ناسپندلی
ده چې خوشې میدان بیا موند سخنگوی شو
په ویل کې یې چې زړه و هسې توی شو
درویزه چې بیان کړی خپل کتاب دی
نوم یې مخزن الاسلام کړی جناب دی
که یوه مسره په شل بله په سل ده
نامربوطه ناموزونه په و یل ده
مسلمې لس نظم کړې په پښتو دی
درته شه وایم چې شه دي د ایستو دي

د اخوند درويزه د (مخزن) په باب زیاتوي چې دا یو مجهول او بې وزنه
کتاب دی او هغه د عربي قصیدې بوسیري ترجمه نییې.

هر هر بیت د قصیدې چې در مرجان دی
په پښتو کې تراور بشو لا ارزان دی
قصیده د بوسیري ترجمه کړې
عربي یې تر پښتو مضحک راوړې

مخزن مې د اخون چې تمامي په نظر کښېوت
په دې کې عروض نه شته نه یو بحر ما موندلی
یو کتاب دی درو یوزه سره جوړ کړی
د سوات خلک یې له کل علمه مور کړی
نا معقول مجهول بیان په کې بې ځایه
په کې بد د حسین وایه یزید ستایه
په حیرت به واپو گوتې وچپچلې
د اخون په مخزن چا گوتې کښېولې.

خو هغه چا چې پوره او کره شعر ویلی، خوشال بیا هغه ستایلی دی، لکه
میرزا خان انصاري:

له چانه په پښتو کې ما میزان میندلی نه دی
میرزا په دا زبان کې ویل کړي دي تللي

خوشال بابا په یوه قصیده کې د ځینو نورو شاعرانو ارزونه داسې کوي:
یو په حال او په ماضي کې داسې نه و
چې ښکاره یې د خبرو راته خوند کړ
د میرزا د پوان مې ومنده په گوډي
مسخره مې ارزاني خویشکی زمند کړ
که دولت و که واصل و که دا نورو و
په خبرو مې د هر یوه ریشخند کړ
کلمې مې ورتنه سازې کړې د قندو
د اوربشو په ډوډۍ چې به یې شخوند کړ

هر چي لاف وهي دشعر
نن پنه دا دور دي ډپر
خداي دي نه كا چي به وايم
حال د ديوتبرو بپر
خوك پاوي خوك نيم پاوي دي
قلندر په كي نيم سپر
چي د مور په حساب دي
هېڅ مې نه دي واصل هېر
بل دولت فقير درې پاوه
نه ترې خو سرشاهي سپر

دهغه شاعر داني وشه په ژبه
چي دشعر دداني پلوري په مال

دهغه شاعر مخ تور شه چي په طبعه
وهر در وهر در بارو ته ولاړ وي.

ټولنپوه خوشال

خوشال نه يوازې د خپلې ټولنې يو فنانون او هنرمند دی، بلکې د خپلې ټولنې او خپلو خلکو يو رنځپوه او اروا پوه هم دی. خوشال بابا د خوی، خصلت، فن او مسلک له مخې د ټولنې وگړي سره وېشلي، تللي او تجزيه کړي يې دي او په ټولنه کې يې د هر چا کار مشخص کړی دی.

خوشال بابا د يوه ټولنيز او سياسي شخصيت په باب په خپل کتاب (دستار نامه) کې دقيق معلومات وړاندې کړي. د خوشال بابا په اند که څوک غواړي په ټولنه کې يو لوړ سياسي او ټولنيز شخصيت د (دستار سرې) شي نو بايد شل هنرونه او شل خصلتونه زده کړي، ده دا شل هنرونه او شل خصلتونه هر يو په خپله دستار نامه کې تشریح کړي دي. په شلو خصلتونو کې خوشال بابا د نارينه لپاره يو خصلت هم، شجاعت ضرور بولي او دا د (مرد) لپاره لازم گڼي، ځکه خو نو په ټولنه کې د (مرد) او (نامرد) لپاره خاصې پولې ټاکي، چې د هغو له مخې يو بل سره توپيروي خوشال بابا وايي:

مرد به نه شي په گفتار	څو پيښار نه کړي کردار
چې دې وکنځي مرد نه دی	که له تانه وي په ډار
چې څه دی خو انتقام دی	د مردانو کار او بار
چې عزت ورڅخه نه وي	هغه مرد نه دی په کار
هم مهره لره هم زهر	بڼه مردان دي لکه مار
چې هم تندر هم باران دي	تر هغو مردانو څار
مرد به غم د خپل هنر کا	نه د زرو، نه دينار
مرد به غم کا د خپل شرم	د عزت، د اعتبار
نامرد فخر په نسب کا	مرد نه مور لري، نه پلار

مرد هغه چي همت ناک برکتناک
له عالمه سره خوږ په زیست و ژواک
مخ یې مخ، قول یې قول، عهد یې عهد
نه دروغ نه یې فریب نه تش تباک
لږ ویل ډېری کول په خاموشۍ کې
د غونچې غونډې خوله ډکه، سینه چاک
چي خبره د پستی د بلندی شي
په لويي لکه اسمان په پستی خاک
په تمکین کې لکه سبر، په سخا کې
په هر لور څانگې ږنگورې لکه تاک
لکه گل شگفته روی تازه په باغ کې
همیشه د بنو بلبلو پری بلغاک
چي دا هسې بنه ویل کازه حیران یم
چي خوشحال راوړ له کومه دا ادراک

د مرد په باب بیا په نورو شعرونو کې وايي:

مرد به غیور وي مرد به صبور وي
هم به په عفو په کرم مشهور وي
نامرد هغه دی په حقیقت کې

چې دا خو توکه يې له دله دور وي

که د مردانو په دین ایین یې
نه بند په سره یې نه بند په سپین یې
که نه دې تخت شته نه دې افسر شته
قیصر د روم یې فغفور د چین یې

خو وانخلي له غلیمه انتقام
مرد نه خوب کانه خوراک کانه ارام
چې د تنگ او د ناموس اندوه یې نه وي
د هغه سړي به نه وي احترام
چې د بل تر لاسه ورغی د بل شو
مرد به خپل لري د خپل فکر زمام

په جهان کې که مردان دي هم هغه دي
چې و سخته تې ته ونیسي خانونه

واړه زړونه فراغت دي په بنادی کې
چې په غم کې مردانه شي سخا هغه

ر

له دې بيتونو څخه معلومېږي چې دى هغه چاته په درانه نظر گوري چې له
گفتار سره كردار هم ولري او د عمل جنبه يې ډېره درنه وي، هغه څوك چې د
چا سترگه ترينه نه سوزي او خپل انتقام په لوړه پيمانه نه شي اخيستلاى،
يا يې د خپل فكر زمام په خپل لاس كې نه وي او پر پت او عزت باندې، د سر
و مال بښندلو ته نه وي تيار، د ده د احترام وړ نه دى.

دى (مرد) له مار سره تشبیه کوي چې بايد هم زهر ولري او هم د مهر موره،
هم لکه د اسمان وړېځ، د رحمت بارانونه ورسره وي او هم اسماني تندر چې د
سړي ځواب په توره ورکړي او په سختو حالاتو کې د صبر او متانت خاوند
وي.

د اسمان په څېر لويي او بلندي او د ځمکې په شان فروتنې دواړه د يوه
لوى شخصيت لپاره ضروري گڼي. پر عهد و قول ټينگار، له چل ول او ټگۍ
برگۍ نه ځان ساتل، د نارينه ژوند شعار بولي. که څوک د مردانو پر دين او
ايين ټينگ وي، هغه ته د روم قيصر او د چين فغفور وايي، د خوشال په نظر
بريالى شخص بايد د تمکين او وقار خاوند وي.

د خان په ټولنيزو نظرياتو کې دا ټکى هم نظر ته ډېر راځي چې دى د انسان
فطري او طبيعي استعداد ته په ډېر اهميت قايل دى او ذاتي استعداد د
انسان په شخصيت جوړونه او ټولنيز ژوندانه په سمون کې ډېر موثر گڼي.
لکه چې په دې لاندې شعرونو کې وايي:

چې بنياديې پيدا شوى په نفاق
د هغه نه طمع مه كړه اتفاق
چې وودلې وي په ذات توره شپۍ
سپينول يې و هرچاوتسه دي شاق
د غسل سره يې خوره خوږه به نه شي
مړغونې چې ترخه دي په ميثاق

که ((اخلاق ناصري)) په يادو ووايي په اخلاق کې به ښه نه شي بد اخلاق

دغه راز د خوشال بابا په کلام کې په لسگونو ځايه داسې مسایل خپرل شوي چې د ټولنيو هڼې له نظره د انسان شخصيت او ماهيت څپرې، د خوشال د اثارو په هېنداره کې زموږ د ټولني انسان له هر پلوه ډېر ځلېږي او د هغه ښېکڼې او بدگڼې په کې له ورايه ښکاري، نو له دې کبله خوشال ته زموږ د ټولني يو وتلی ټولنيپوه ويلاى شو.

رنځپوه (طبيب) خوشال

په دارو کي چې بڼه نښت وي
دارونښه وي عبادت وي
عبادت په روغ صورت شي
گڼي کله عبادت شي

خوشال بابا د علم او فن د نورو برخو په شان په طب او طبابت کي هم لوی لاس درلود، د خپل وخت پر زیاتو طبي علومو خبر و، په طبي برخه کي يې زیاته مطالعه کړې وه. ځکه يې نو په خپل کلام کي طب او طبابت ته هم زیات ځای ورکړی دی، ده هم په یو شمېر شعرونو او نثرونو کي دا موضوع خپرلې او هم يې د (طب نامه) په نامه یو مستقل منظوم اثر لیکلی دی. له طبنامې پرته په (فضل نامه) کي هم د طبي مسایلو په باب یو شمېر لارښوونې شوي دي.

خوشال بابا په طبي برخه کي تر هر څه وړاندې د انسان لپاره د عقل او روغتیا د ساتنې لارښوونه کوي. د بابا په نظر که په یو انسان کي عقل او صحت دواړه بڼه وي، نو ډېره خوبی ورسره ده او که دا نه وي نو خوبی ورسره نه شته:

يو صحت بل عقل غواړه
ته په دا کي خوبي غواړه
که دا دواړه توکسه نه وي

نور هره خووي ولاړه

پخوانيو حکيمانو او صوفيانو د روحاني قوت د پيدا کولو لپاره درې
شيان لازمي گڼلي دي:
(کم ويل، کم خورل او کم ويد بدل). خوشال بابا دا موضوع داسې يادوي:

ابدال په دا څلور خوييه ابدال دی
کم ويل کا کم د چا سره گډون
کم ملاستی کا په خوراک کا کمه مينه
په دا شان يې په عالم کې دی ژوندون

اوبه د ژوند لوی نعمت دی چې بې له اوبو ژوند امکان نه لري، بابا د
صحي اوبو په باب وايي:

که اوبه وي د باران ياد چينې
د کوهي اوبه ضرر دی د بشر
بني سړي خورې اوبه د سړي ځان دی
ولې تود طعام سړي اوبه ضرر
چې تودې اوبه څوک څښي غارمه وهلی
پرې نقصان د اشتها شي رنگ اصغر

د خوراک په باب وايي:

خو چې ډېر طلبگار نه شي طعام مه خوره
هر زمان په شخوند کې مه شه لکه ستور

ډوډۍ غنميننه وي کسه اوربشپينه
په وخت د لورې خوره لگينه
موږ د نباتاتو حلوا ته نه گوري
هونبیار به پوه شي په دارازونه

خوشال بابا د سړي ځواک او د ملا د پياوړتيا لپاره نصيحت کوي او د
زياتي کوروالۍ نه کولو ته سړی رابولي، د خوشال بابا په نظر ((د صحت په
کار کې ډېر فکر بايد وي)) .

دا د ملا اوبه يې واړه در گوهر دي
که سړی يې شي د قدر نه خبر
در گوهر به هغه څوک لوني بې ځايه
چې په پوهه کې ابله وي گېدی خر

خوشال بابا په دې بيتونو کې هر څه بيان کړي، خو ورسره يې د علاج او
درملنې لپاره هم لارښوونه کړې ده:

که قوت زياتوي تل خوره شوده پي
چې تر دانه دارو نشته معتبر
که يې مومي اوړی ژمی گبينه خوره
خو په سود يې خبر مه کړه خپل پدر

خوشال بابا د انسان د بدن د زیاتو برخو او د هغه د زیاتو ناروغیو د علاج
لپاره داسې لارې بنودلې دي، چې آن په ننني عصري طب کې هم ورڅخه گټه
اخیستل کېږي: خوشال بابا اول دا نصیحت کوي چې ناپوه طبیب ته مه ځئ،
چې دارو یې خطر لري:

د طبیب دارو هاله خوره چې حاذق وي
د ناقص طبیب دارو لري خطر

د انسان د روحي آرامۍ لپاره وایي، چې سړی باید په باد او غبار کې ونه
گرځي، ښه هوا او خوشبویي کې وگرځي چې صحت ته گټه لري:

گرد، غبار، غارمه، چکر هوا بد بویه
رنځ علت و با پيدا کېږي اکثر

خوشبویي څو لگوي هومره فايده ده
تندرستي ده هم سنت د پیغمبر

اوسنی طب وایي، د هغو انسانانو لپاره چې وینه یې زیاته وي په کال کې
باید یو مقدار وینه وباسي، دا کار یې صحت ته گټه رسوي. بابا وایي:

فصد سړي سره نافع دی
د هزار علت دافع دی

د سترگو د علاج لپاره وايي:

که رانجه سړی تاوده کا
اڅرینفل سره یې اوبه کا
په کې ډوب تاوده رانجه کا
اووه څله دارنگ وککا
په دارنگ د بنځې پی
اووه څله ډوب پسرې کئی
بیا دې واره بنه میده کا
په لېمو دې یې بنه سیده کا
چې د سترگو گوهر یې زحمت وي
نور به دارانجه صحت وي

د ټوخي دارو:

بنه پخه کرکینه گوره
ځنځی زړی واخله وروره
هغه زړی بنه وریته کړه
آس یې گډ په گبینه کړه
د هر ټوخي دارو دا دي
چې آسان دارو دي دا دي

د نس خوړي دارو:

بنه دارو دي دا د گېلې
که دې درد کېږي د گېلې
انگزه سپیرکی چو کار هم
نمک سنگ واخله اشخار هم

بڼه خړبڼه هليله گوره
پوست يې واخله زما وروره
دا پيښه توکته همدمه
سره واره دوه درمه
اوبه واخله خلو سپره
پرې دارو لمبه کړه تېره
سره واره جوشيده کړه
نرم اور پسې سيده کړه
چې نيم سپر اوبه شي پاتې
اوبه نه وي کمې زياتې
بيا ورگډې کړه شکرې
په ناشتا به يې ونغري

د مټانې ډبرې دارو:

سهاگه، چوکر، کورزې
له تودو اوبو چې نغري
که خلو پښت ورځې شوک و خوري
رنځ د سښنگ مټانې وري

په طب نامه کې همدارنگه د سترگو د ځينو ناروغيو، د گنده دانو،
بواسيرو، اشتها، جلابو، د وجود بادو، سردرد او ځينو نورو ناروغيو په
باب هم معلومات، علاج او لارښوونې راغلي دي.

سیاستپوه خوشال

د خوشال بابا د ژوند یوه زیاته برخه په سیاسي مبارزه، کار او زیار تېره شوې ده. خوشال خان که خاني کوله، که ملکي، که جاگیرداري او یا هم قومي مشرتوب، نو په ټولو کې سیاست نغښتی و، خوشال بابا د ژوند د ډگر عملي سیاستوال هم و او د خپلې عملي او ذهني پوهې او تجربې له مخې سیاستپوه هم و.

ځکه خو په سیاسي علومو او پوهنو کې د خوشال تجربه او نظر د زیاتې تاییدونې وړ دی. خوشال چې د خپل ژوند په (۱۴) کلنۍ کې له خپل پلار سره یوځای د خپلو رقیبانو پر ضد په جگړه کې شریک شو، په حقیقت کې همدا دده د سیاسي ژوند پیلامه گڼل کېږي. د خوشال سیاسي مبارزې بیا آن دده د عمر تر پایه پورې دوام وکړ، آن تر دې پورې چې ده وصیت وکړ؛ ما داسې ځای کې ښخ کړئ چې د مغولو د اسونو گرد زما پر قبر پرېښوي. مانا دا چې له تنکي زلمیتوبه بیا تر ټولې توبه پورې د خوشال ژوند په سیاسي مبارزه او هلو ځلو کې تېر شو.

خوشال د خپلې سیاسي مبارزې په ترڅ کې له ډېرو سختیو او کړاوونو سره هم مخامخ شوی او یو ځل یې څلور کلن بند هم گاللی دی. خوشال د همدې څلور کلن بند په موده کې له خپل نبوغ نه گټه واخیسته، د (دستار نامې) پر لیکلو یې پیل وکړ او په (۱۳) ورځو کې یې داسې یو جامع کتاب ولیکه چې د سیاست، ټولنیزو چارو او قومي مشرتوب لپاره ډېر معتبر اثر گڼل کېږي.

خوشال خان په دې اثر کې د لومړي ځل لپاره د یو سیاستوال او قومي مشر د (دستار سړی) لپاره یو لړ اصول وټاکل، چې د هغو د پوره کولو له مخې یو څوک کولای شي د قوم مشر شي، سیاستوال شي او یا د دستار

تړلو لایق وگڼل شي. د خوشال له نظره د دستار سپری باید دا شل هنرونه او شل خصلتونه ولري:

اول هنر د ځان د معرفت:

دویم هنر د علم چې کسب کمال باله شي.

درېیم هنر د خط چې لازم ملزوم د کسب کمال دی.

څلورم هنر د شعر چې پیرو د علم دی.

پنځم هنر د تیراندازی دی.

شپږم هنر د اسپ تازی دی.

اووم هنر د ښکار دی.

اتم هنر د شجاعت دی.

نهم هنر د سخاوت دی.

یوولسم هنر د ازدواج د معاشرت دی.

دولسم هنر د اولاد د تربیت دی.

دیارلسم هنر د تادیب خدم و حشم دی.

څوارلسم هنر د اسباب معیشت دی.

پنځلسم هنر د زراعت د دهقانیت دی.

شپاړلسم هنر د تجارت دی.

اولسم هنر د تحقیق د نسب دی.

اتلسم هنر د تردد د شطرنج دی.

شلم هنر د تصویر د نقاش دی.

او شل خصلتونه په دې ډول دي:

اول - خصلت د مشورت

دویم - خصلت د عزیمت

درېیم - خصلت د خاموشی

څلورم - خصلت د راستی

پنځم - خصلت د شرم و حيا
شپږم - خصلت د خلق نیکو و خلعت و خوشخويی
اووم - خصلت د مروت
اتم - خصلت د عفو او کرم
نهم - خصلت د تمیز
لسم - خصلت د عدل د انصاف
یوولسم - خصلت د توکل
دیارلسم - خصلت د خوف و د رجا
خوارلسم - خصلت د ملک د انتظام
پنځلسم - خصلت د همت
شپاړلسم - خصلت د حلم
اوولسم - خصلت د غیرت
اتلسم - خصلت د عزم و احتیاط
نولسم - خصلت د طاعت د ورع
شلسم - خصلت د استغفار^۱

خوشال بابا د یو سیاستوال لپاره پورتنی هنرونه او خصلتونه لازم بولي. ددی هنرونو او خصلتونو په واسطه له ځاني ژونده نیولې بیا تر ټولنیز او هېوادني ژوند پورې ټولې چارې سمبالېږي. د خوشال په نظر یو واکمن یا سیاستوال باید پر دیني او دنیایي علومو دواړو پوه وي، چې د ملک د انتظام چارې سمبال کړي، که چېرې یو سیاستوال یوازې په دیني علومو پوه وي، نو د ملک ژوند نیو چارو ته به یې پام راکم شي او د ټولنې اقتصادي او د ژوند نور ډگرونه به وده ونه کړای شي او که چېرې یوازې دنیایي علوم یې زده وي، نو ټولنه به له دینه لرې شي او اخروي نړۍ ته به یې

^۱ د خوشال خټک دستارنامه، کابل چاپ، ۱۳۴۵ل کال.

زيان ورسې، لنډه دا چې حاکم بايد د ټولني د ښه نظام لپاره دا دواړه علوم
ياد کړي. د خوشال په نظر هغه چې ظاهري او باطني سياست يا ديني او
دنيايي علوم يې زده کړي دي، هغه د اسلام د څلورو خليفه گانو په شان دي:
(هر چې ظاهري او باطني دواړه لري هغه په سيرت دي د خلفای اربعه
رضوان الله عليهم اجمعين)).

خوشال بابا وايي، چې يو ملک د حاکم په سياست ودان دی، که چېرې
سياست کمزوری وي او حاکم ناپوه وي، ملک خپله د کمزوری خواته ځي
او گډوډي رامنځته کېږي:

چې خالي شي د حاکم له سياسته
هغه ملک په بلا ياد شي

خوشال خان د يو ملک د مشر لپاره دا تدابير لازم گڼي، چې د ملک
اقتصاد ته پام وکړي، پر خپل پوځ لاس راکاري او خلک له اقتصادي پلوه
ښه وساتي، که چېرې داسې ونه شي، نو ملک کې به گډوډي راشي، پوځ به
يې متلاشي او تيت و پرک شي، نو ځکه خو وايي:

هر بادشاه چې خزانه ورڅخه نه وي

عاقبت ورڅخه تار په تار لښکر دی

خوشال بابا د يو ملت يووالی او پيوستون د دولت د بقا ضامن بولي او
کله چې نفاق رامنځته کېږي هغه سره بيا غربت او بدمرغي په خپله راځي.

دولتونه چې د خلکو په اتفاق دی

هغه به خوار شي چې په کې نفاق دی

دوه زړونه چې يوشې غر به هم پاره پاره کا

څار تريگانگی چې نعمتونه رابښکاره کا

خوشال خان دغه راز د يو مشر او سردار لپاره ځينې شرايط هم ټاکلي چې
علم، دين او مېړنتوب هم په کې راځي، خوشال بابا د يو قومي مشر او خان
لپاره يو لړ نورې ځانگړنې هم ټاکلي، هغه وايي چې خان بايد د سيم و زر
پروا ونه لري او يوازې د شرم و ننگ په فکر کې وي:

خاني کار د هر چا نه دی د هغه دی
چې صرفه يې نه په زر وي نه په سر
يکباره يې په نظر کې شرم ننگ وي
د دنيا په سود و زيان نه دی خبر

همدا صفت بيا د يو سردار او د هېواد د مشر لپاره هم غوره بولي:
سردار هغه دی چې شرم ننگ لري
مدام د شرم توره تر څنگ لري
صرفه په زړه نه کا صرفه په سر نه کا
چې دشمنان وي له هغو جنگ لري.

چې صرفه کاندي په سر
يا صرفه کاندي په زر
نه به خان نه به سلطان شي
نه به خپل کاندي کشور
چې په ځان مړنۍ نه وي
مړنتوب نه کا لښکر

ددې ترڅنگ خوشال بابا د سردارۍ لپاره د يو لړ نورو ځانگړنو يادونه هم
کوي:

سردار د عفوې د کرم څښتن
د جنگ تر کاره په اشتهي مين نه دی
ډېر هنرونه د مـرد داری دي
چې واره تېر شي تېر مېرهن نه دی

سرداري لـره بويـه دا درې توکـه
يو همت دويمه توره بل اخلاق

خوشال، د حاکم يا سلطان لپاره نور ډېر ډېر هنرونه هم لازم او
ضرور بولي، وايي:

د مارکه نه وي په تن کې زهر
سردار که نه لري خنجر د قهر
دا دواړه توکـه زمـا په پوهـه
نه ياد په کلي وي نه ياد په بهر⁽¹⁾

د سياست او مشرتوب په باب د بابا په کلام کې ډېرې نورې زياتې
څرگندونې هم شته، خو موږ دلته يوازې پر همدې لنډيز بسنه کوو.

⁽¹⁾ گل پاچا الفت، ننگيالی پښتون، پښتو ټولنه، ۱۳۴۵ل کال، ۲۱ مخ

لیکچر (خطاط) خوشال

خوشال بابا د خپلو گڼو کمالونو ترڅنګ یو ډېر ښه لیکګر (خطاط) هم و. خط د هغه وخت په هنرونو کې یو مهم هنر ګڼل کېده. خوشال نه یوازې یو ښه خطاط و، بلکې د خط هنر پر ارزښت او ماهیت هم ډېر ښه پوهېده. خوشال د یو سیاستوال او سیاستپوه لپاره هم د خط او خطاطۍ هنر زده کول، لازم ګڼل، نو ځکه خو یې د (دستار سپړي) لپاره په شلو هنرونو او شلو خصلتونو کې د خطاطۍ هنر په درېیمه کټګورۍ کې راوړی او وایي: ((درېیم هنر د خط چې داخل د کسب کمال دی)).

خوشال بابا په دستارنامه کې د خط تعریف، ارزښت او د خطاطۍ فن په باب په زړه پورې او ژوره لیکنه کړې ده. د لیک ارزښت یې په دې شان څرګند کړی چې آن ډېرو ژبپوهان به هم ورته ګوته په غاښ شي، هغه وایي: ((علم او خط سره لازم او ملزوم دي. علم په مثال وحشي خط یې لکه کمند چې وحشي دی، پرې قید شي. دا هومره کتابونه به نه وو که خط نه وی، په حساب، په کتاب په سیاق به څوک پوهېدل که خط نه وی، د جهان کار سره ټول په خط دی، لوی هنر دی، منزلت، مرتبت یې هم ډېر دی، قدر قیمت یې تر حساب تېر دی، که یې دولت مند زده کا زېب و زینت دی، که یې دروېش زده کا د دروېش دولت دی.

الحق خو چې څوک وایي دا هنر لایق د هغه تعریف دی، کار یې پټ نه دی څرګند دی، ولې حیف دا چې د هر چا په مصاحبت تن ورکا، لار نه ګوري، هر څوک یې چې په لاس واخلي، نور د هغه شي، د هر چا یار دی:

درسته ښه یې ته دلداره	یوه چار دې ده یکباره
چې و تا و ته نږدې شي	نوره یې د هغه یاره

کور دده ودان شه، چې دده دمخه شه وړانی ودانی په جهان شي، په هر چا چې دی دا تور مخ برابر کا، کیمیا گړدی، سیسن یې زر کا. بې کامه وي هزار کامراني ورکا، د ډېرو په سرتاج کېږدي، د ډېرو خاورې په سرکا، په دا سبب چې دوزبان دی. د جهان سرگرداني په ده، هر زمان یې سر په تېره تبخ واهه شي، چار پخپل سرکا، مراد و نامرادانو ورکا، ځان گداز رفیق نواز دی. جوانمردي ډېره، وفا یې تر حده تېره ده. درېغه چې د نا اهلو په لاس کې نه وی، په لاس د اهلو وی، دده د سر بلا په بد ذاتو په سفلو و په سهلو وی.⁽¹⁾

خوشال په دستار نامه کې د خط هنر د ارزښت د څرگندولو په ترڅ کې د هغه د زده کولو لارې چارې هم په گوته کوي او زده کوونکو ته یې د زده کړې لارې ښيي. وايي:

((زده کول د خط موقوف د کاتب په تعليم دی، پخپل طور چې ښه خط گوري، کښې طبيعي باله. دا هم کښل زده کا اما شنیده کی بود مانند دیده- چې کاتب خوش نويس ورته د خط قواعد ښيي اصلاح ورکوي هغه خط په قواعد زده شي او زر زده شي خوش نويسي هم هغه باله شي چې خط د استاد زده کا.

د قلم سازول برابر د کتې گوتې تر بند تراشه بويه، شکاف دې برابر وي چې يو اړخ بل یې نری پېر نه وي، د مشق قلم خو پېر وي هومره ښه وي په محرف قلم زر خوش نويس شي.

محرف و نوک دار قلم و ته وايي. د خط مراد په مړوند دی چې مړوند قوت وشي، نور گوتې په قلم و جوړېږي. د مړوند قوت بې غټه قلم نه شي چې قلم لک وي، ځينې حرف ورځنې ووځي قوت د مړوند کېږي. که مشق ووړ ډېر حرف وي دې کټه لکه کټه گوته هسې وي.

⁽¹⁾ خوشال ختيک، دستار نامه، پښتو ټولنه، ۱۳۴۵ ل کال، ۱۸-۱۹ مخونه

مشق په تخته بدفتين بويه. که په د نري قلم ډ پر کبسي خوش نويس به نه شي که په غټ قلم لږ کبسي خوش نويس به شي، قلم چې روغ کا په نقطه ډې وازمي، که نقطه ترې بڼه پرېوته او که نه بيا ډې قط کا.

قلم تراش د قلم ډ بڼه تېره بويه، هاله به بڼه روغ شي بڼه په قط شي نقطه به ترې بڼه پرېوزي، دا کار واره په چاره تعلق لري.⁽¹⁾

همداسې د سياهي د جوړولو لپاره هم لارښوونې کوي. خوشال بابا نه يوازې د خط د هنر يو لارښود او خطاط و، بلکه ډيو خانگړي خط موسس هم و، چې زنجيري نومېده، دا يو ډول خانگړي ليک دی چې خپله د دوی د کورنۍ ترمنځ کارېده او بڼه يې داسې وه چې د تورو يو سر له بل سره نښلېده او همداسې زنجيري شکل يې نيوه، نو ځکه يې زنجيري باله. خوشال بابا د ((زنجيري)) په نامه يو اثر هم لري چې د حبيب الله رفيع په زيار خپور شوی دی.

د خوشال د فکر او ژوندانه د پورتنيو اړخونو ترڅنگ، چې مور ورتنه اشاره وکړه، سياستوال خوشال، تېرپوه خوشال، بنسکاري خوشال، اسلامپوه خوشال، ارواپوه خوشال، مارشال خوشال، ښوونپوه خوشال او داسې نور عنوانونه چې هر يو د بابا د ژوند او فکر يوه برخه رانغاړي هم د زياتې شننې او څېړنې وړ و، خو لکه څنگه چې د مخه مويادونه کړې، بابا يو څو اړخيز شخصيت او د علم يو داسې بحر دی، چې هر څومره پکې منزل وکړو، بيا يې هم پای ته نه شو رسېدلای، ځکه خو مو پورتنيو څو برخو ته په لنډيز سره په اجمالي ډول اشاره وکړه.

⁽¹⁾ خوشال خان خټک، دستارنامه، پښتو ټولنه، ۱۳۴۵ل کال، ۲۰-۲۱ مخونه

څلورم څپرکی
پر خوشال بابا ځانگړي ليکل شوي
کتابونه

خوشال بابا د نړۍ داسې يو ستر عظيم او لوی شاعر، عالم، انديال، مبارز او څو اړخيز شخصيت و، چې که هر اړخ يې په ځانگړي او جلا ډول وڅېړل شي، نو په خپله يو بېل شخصيت، يو بل خوشال او له نورو نه يو بېل او متميز خوشال مو تر سترگو کېږي. خوشال يو داسې قوم او ملت ته منسوب شخصيت دی، چې نه په کې د ليک لوست کچه ډېره لوړه ده، نه د څېړنيو رسنيو له مخې د نورو د سيالۍ جوگه دی، نه يې ژبه د نړيوالو ژبو په کتار کې ودرول شوې ده، آن تر دې چې په خپل ټاټوبي کې هم د خپلې ژبې له نعمت څخه بې برخې دی.

د نالوستۍ په وجه د ملت د ډېرو وگړو ذهني اړيکي د هغې له وياړلې ماضي سره غوڅ شوي دي. پر دې تنگسيا سربېره پردې فرهنگي يرغل لامل دی چې، ان د لوستي پارکي پر ذهن يې هم د پرديپالنې سيوري څپور کړی دی.

خو ددې ټولو لاملونو، تنگسياوو او نيمگړتياوو سره سره خپله د پښتنو افغانانو او پرديو له خوا پر خوشال بابا په لسگونو مستقل اثار او اټکل تر (۲۰۰۰) عنوانو پورې بېلابېلې ليکنې څپرې شوي دي. د لروبرو افغانانو هېڅ يوه داسې څېړونه او چاپپاڼه به نه وي چې په هغې کې دې د بابا يادون نه وي راغلی. اکثر و هغو بهرنيو څېړونو چې پر افغانستان يا افغانانو يې ليکنې کړي، ضرور يې د لوی خان يادونه هم کړې او د هغه له افکارو او اشعارو څخه اغېزمن شوي هم دي، يو شمېر بهرنيو ختيځپوهانو او نورو ليکوالو د بابا پر اندوژوند ډېرې په زړه پورې ليکنې کړي او مستقل اثار

بيې هم خپاره كړي دي، ځينو د خپلې ماسترۍ او ډاکترۍ تيزسونه هم د بابا پر ژوند او اثارو ليكلي دي. لنډه دا چې د بابا پر ژوند اثارو او شخصيت باندې د ټولو شويو ليکنو شمېر څو زرو عنوانو ته رسېږي، چې د هغو په باب تراوسه پورې د خوشال بابا څو کتابينسودونه جوړ شوي او نورو ته هم اړتيا ده، خو مور دلته يوازې هغه اثار معرفي کوو چې د بابا د ژوند، شخصيت او اثارو په باب ليکل شوي او په مستقل ډول چاپ شوي دي، په دې اثارو کې يا د اثر ټوله برخه د بابا اندوژوند ته ځانگړې شوې يا يې يوه برخه د هغه پراند وژند متمرکز ده او بله برخه يې خپله د بابا کلام دی. لکه په انگرېزي ژبه د بابا ژباړل شوي شعرونه او بيا پر هغو تبصرې او شننې او يا د هغه پېژندنه. مور دلته همدغه ډول مستقل او يا نيمه مستقل اثار معرفي کوو:

۱- خوشال خان خټک څه وايي؟

دا کتاب د استاد عبدالروف بېنوا له خوا لومړی ځل په هندوستان کې چاپ شوی دی. پر ۱۹۵۰ م کال، په کابل کې د پښتو ټولني له خوا بيا چاپ شو. کتاب ۱۵۸ مخونه لري او د خوشال د فکر و فن پر بېلابېلو اړخونو په کې بحث شوی دی.

۲- خوشال خان خټک او څو نور فرهنگيالي خټک:

د سر محقق عبدالله بختاني خدمتگار له خوا ليکل شوی. د خوشال بابا پر معرفۍ سربېره يې يو شمېر نور خټک شاعران او ليکوال هم معرفي کړي دي. دا کتاب (۳۷۲) مخه لري، خو تراوسه چاپ شوی نه دی.

۳- منتخبات خوشال خټک:

دا کتاب د سيد انور الحق له خوا ترتيب شوی او د خوشال بابا د کلام غورچاڼ په کې شوی دی، د دې کتاب اردو ترجمه هم شوې ده او په جلا ډول چاپ شوې ده. دا کتاب ۳۲۱ مخه لري او پر ۱۹۵۲ م کال د پېښور پښتو

اکیډمی له خوا چاپ شوی دی. په کتاب کې د بابا له کلام نه علاوه د هغه د ژوند حالات هم بیان شوي دي.

۴- د تورې او قلم خاوند:

دا کتاب محمد نواز خټک ترتیب کړی، په دې کتاب کې ټول هغه مضامین راټول شوي چې د خان علین مکان (خوشال بابا) پر زیارت باندې د یوې لویې او درنې غونډې په ترڅ کې اورول شوي وو. دا کتاب اداره اشاعت سرحد پېښور پر ۱۹۶۱م کال چاپ کړی دی. کتاب ټول (۱۸۰) مخه لري.

۵- خوشال او پسرلی:

د خوشال بابا د پسرلنیو شعرونو یو غورچاڼ دی، چې پر ۱۹۵۸م کال په کابل کې د پښتون غږ مجلې له خوا په ۳۶ مخونو کې چاپ شوی او غ. نوري پرې یوه سریزه کښلې ده.

۶- ننگیالی پښتون:

پر ۱۹۲۲م کال په کابل کې د بابا په باب یو نړیوال سیمینار جوړ شوی و، ددې سیمینار مقالې د (ننگیالی پښتون) په نامه په ۳۳۰ مخونو کې د یوه ځانگړي کتاب په بڼه چاپ شوي دي.

۷- توریالی پښتون:

دا هم په کابل کې د بابا په باب پر ۱۹۷۱م کال د شوي سیمینار د لیکنو ټولگه ده، چې په کتابي بڼه په ۲۸۸ مخونو کې په کابل کې چاپ شوې ده.

۸- د خوشال خان خټک یو شعر:

په هرڅه کې ننداره د هغه منځ کرم

چې له ډېرې پیداییه نه ناپدید شو

د بابا پر همدې يوه بيت باندې حمزه شينواري يو تحليلي کتاب ليکلی او پر ۱۹۷۱م کال په لاهور کې د شاهين چاپخونې له خوا چاپ شوی دی، چې ۱۸۴ مخه لري.

۹- ارمغان خوشال:

ميا سيدرسول رسا دا کتاب ترتيب کړی، د خوشال بابا د کلام انتخاب دی چې غزلې، قصيدې، رباعيات، قطعې، بازنامه، سواتنامه، فضلنامه او نور په کې شامل دي، دا کتاب پر ۱۹۶۴م کال په پېښور کې د يونيورستي بک ايجنسي له خوا چاپ شوی دی. (۱۰۳۳) مخه لري او د مرحوم رسا ۱۴۴ مخه سريزه هم ورسره مله ده.

۱۰- ملي قهرمان:

استاد گل پاچا الفت ترتيب کړی او پر ۱۹۶۵م کال په کابل کې د پوهنې په چاپخونه کې چاپ شوی دی. (۱۱۴) مخه لري په کتاب کې لومړی د خوشال بابا په باب د بېلابېلو پوهانو نظريې راټولې شوي، ورپسې د خوشال بابا پر نظرياتو (عشق، چلند او ښکار پوهنه) بحث شوی او هم د هغه د کلام بېلگې راوړل شوي دي.

۱۱- خوشال خان خټک او دده ادبي مکتب:

دا کتاب دوکتور عارف عثمانوف ترتيب کړی او پر ۱۹۸۲م کال په دولتي چاپخونه کې د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا چاپ شوی دی. (۲۱۴) مخونه لري، کتاب درې څپرکي لري په لومړي څپرکي کې يې د شپاړلسمې او اولسمې پېړۍ د پښتو ادب تاريخ جاج اخیستل شوی، په دويم څپرکي کې د خټکو د اصل، نسب، قبيلې د خوشال ژوند دود او د خوشال د فن په هکله خبرې شوي دي. په درېيم څپرکي کې د خوشال د ادبي ښوونځي او د کتاب د اخځونو يادونه راغلې ده.

۱۲- پښتو - خوشال نمبر:

دا د هغه سيمينار د ليکنو او نظمونو ټولگه ده، چې پر ۱۹۷۱م کال د پښتو اکاډمۍ پېښور له خوا شوی و، دا ټولگه ۸۸ مخه لري.

۱۳- خوشال شناسي:

دا هم د ليکنو يوه ټولگه ده، چې د تاج سعيد او زيتون بانو له خوا پر ۱۹۸۰م کال په کتابي بڼه ترتيب شوې او په ۱۵۹ مخونو کې په شاهين برقي پريس کې چاپ شوې ده.

۱۴- خوشال کيست:

دا کتاب مېرمن معصومه عصمتي وردگ ليکلی او په هغه کې يې د بابا د ژوند او اثارو په باب معلومات وړاندې کړي، دا کتاب په کابل کې چاپ شوی دی.

۱۵- پښتو - خوشال نمبر:

دا د خوشال په باب د بېلابېلو ليکنو او نظمونو يوه لويه ټولگه ده چې د پښتو مجلې د ۱۹۸۰م کال په مارچ- می گڼه کې د خوشال بابا د درې سووم تلين په درناوي، د پښتو اکيډمۍ پېښور له خوا په ۴۰۷ مخونو کې چاپ شوې ده.

۱۶- خوشال ريويو:

دا د خوشال رسيړچ سيل درې مياشتنۍ گڼه ده، چې د خوشال د فکر و فن په باب ليکنې په کې چاپېږي، په لومړۍ گڼه کې يې څلور گڼې رانغاړل شوي او په ۲۷۱ مخونو کې چاپ شوې ده.

۱۷- خوشال ريويو:

د خوشال ريويو دويمه گڼه کې هم دوه گڼې راغلي دي. دا گڼه پر ۱۹۸۵م کال چاپ شوې او ۱۷۹ مخه لري.

۱۸- خوشال ريويو:

د خوشال ريويو درېيمه گڼه کې دوه گڼې رانغاړل شوي او پر ۱۹۸۵م کال چاپ شوې دي، (۲۲۳) مخه لري.

۱۹- خوشال او جمالیات:

د ډاکټر اقبال نسیم خټک اثر دی چې پر ۱۹۸۳م کال لیکل شوی دی، (۴۷۷) مخه لري. ډاکټر اقبال نسیم خټک ته په دې اثر د (پي ایچ ډي) ډگری ورکړل شوي ده. دا لیکنه دوه برخې لري، په لومړۍ برخه کې د جمالیاتو بنيادي مباحث او د جمال (نسکلا) په باب د خوشال د تصور په اړه معلومات وړاندې شوي دي، په دویمه برخه کې د خوشال د فن او نظریې او د هغه په کلام کې د شعري محاسنو په باب خبرې شوي دي.

۲۰- خوشال خان خټک او د هغه د کورنۍ علمي او ادبي خدمات:

شاه جهان دا اثر د ۱۹۸۳م کال په بهیر کې بشپړ کړی، (۳۰۷) مخه لري، خو تراوسه چاپ شوی نه دی.

۲۱- خوشال خان خټک بابای پښتو شاعري:

شاه جهان دا اثر ترتیب کړی او د خوشال ریسرچ سیل له خوا پر ۱۹۸۵م کال چاپ شوی دی. (۱۲۳) مخه لري، په دې کتاب کې د خوشال د ژوند او فن په باب معلومات راغلي دي.

۲۲- بناغلی پښتون:

دا د هغو لیکنو او منظومو پېرزوینو ټولگه ده، چې د نونهار ادبي جرگې د ۱۹۳۸م کال د جون پر میاشت د خوشال بابا د یاد ورځې په مناسبت اورول شوې وې او بیا د نواز خټک په هڅه او ترتیب د ۱۹۳۸م کال د اګست پر میاشت چاپ شوې ده، دا کتاب ۸۰ مخه لري.

۲۳- اباسین خوشال نمبر:

د اباسین مجلې د ۱۹۸۷م کال اپریل- می گڼه د خوشال بابا په باب لیکل شویو مقالو او لیکنو ته ځانګړې شوې، د ۲۱ تنو لیکوالو لیکنې او منظومې بېلګې په کې راغلي او په ۸۸ مخونو کې چاپ شوې ده.

۲۴- خوشال خان خټک دمطبوعاتو په هنداره کې:

په دوو ټوکو کې پر ۱۳۵۸ل کال د کابل پوهنتون له خوا خپور شوی، په دې اثر کې هغه کتابونه او لیکنې معرفي شوي چې د بابا په اړه لیکل شوي دي. د خوشال بابا د کتاببندونو په لړ کې دا ډېر مهم کتاب دی، په لومړي ټوک کې یې چې ۲۱۲ مخه لري د خوشال په باب (۲۸۲) عنوانه مقالې او په دویم کې چې ۲۰۴ مخه لري، ۱۲۳ عنوانه مقالې او ځینې ځانګړي کتابونه معرفي شوي دي.

۲۵- گام پر گام له خوشال سره:

د استاد محمد اصف صمیم یو څېړنیز او تحلیلي اثر دی چې د خوشال بابا پر ژوند ژوره څېړنه کوي، دا کتاب پر ۱۳۷۸ل کال د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې- جرمني له خوا په پېښور کې په ۱۲۰ مخونو کې د یوزر ټوکو په شمېر چاپ شوی دی. په دې کتاب کې خوشال او کتابونه، خوشال او شاعران، خوشال د ژبې ټوپک، خوشال او قرآن، گام پر گام له خوشال سره او یو شمېر نور مسایل څېړل شوي دي.

۲۶- خوشال خان د مغلو په دربار او د ادب په ډګر کې:

دا د شیریندل گردیوال مونیوگراف دی، چې په دې کې د خوشال لنډه پېژندنه له مغولو سره اړیکې او ادبي کارنامې څېړل شوي دي. دا اثر پر ۱۳۵۲ل کال لیکل شوی، خو تر اوسه لا چاپ شوی نه دی.

۲۷- خوشالخان خټک:

دا کتاب دو ست محمد کامل مومند د خان پر ژوند او کلام، پر (۱۹۵۱) م کال په اردو ژبه لیکلی دی. (۴۱۲) مخونه لري او (اداره اشاعت سرحد) پېښور، چاپ کړی دی.

۲۸- خوشال خان اور اقبال:

دا کتاب عبدالصمد خان په اردو ژبه لیکلی، د بابا پښتو اشعار هم ورسره مله دي. پر ۱۹۴۰م کال د پېښور منظور عام پریس کتابتون چاپ

کړې دی، (۳۷۲) مخونه لري. لیکوال په کې ددې دواړو شاعرانو پرتلنه کړې ده.

۲۹- تعلیمات خوشال:

په دې نامه، میر عبدالصمد خان یو کتاب په اردو ژبه کې لیکلی دی، دا کتاب د عکاس پرنټرز پېښور له خوا پر ۱۹۷۸م کال چاپ شوی دی، (۹۴) مخونه لري او د خوشالخان د کلام پر ځینو اړخونو په کې څېړنه شوې ده.

۳۰- خوشال خټک کا مختصر تعارف:

دا کتاب پروفیسور پرېشان خټک په اردو ژبه لیکلی دی. د ۱۹۸۰م کال د مارچ پر میاشت د اباسین ارت کونسل پېښور له خوا چاپ شوی دی، دې کتاب کې د خوشال پر فکر و فن خبرې شوي دي.

۳۱- پښتنو کا عظیم شاعر خوشال خان خټک:

دغه کتاب پروفیسور نعیم تقوي په اردو ژبه لیکلی دی. (۱۹۲) مخه لري او پر ۱۹۸۱م کال په تجارتي پریس ناظم اباد کراچی کې چاپ شوی دی. په دې کتاب کې د خوشال د ژوند و فن په باب خبرې شوي دي.

۳۲- پښتون کون؟

ښاغلي پروفیسور پرېشان خټک لیکلی او پر ۱۹۸۴م کال د خوشال ریسرچ سیل له خوا چاپ شوی دی. ټول ۲۲۰ مخه لري او په اردو ژبه یې لیکلی دی، په دې اثر کې د پښتنو د اصل و نسل په باب د بېلابېلو نظریو جاج اخیستل شوی او بیا د خوشال د ژوند په باب تفصیلي خبرې شوي دي.

۳۳- خوشالنامه:

دا د هغه سیمینار د لیکنو او نظمونو جونگ دی، چې پر ۱۹۸۰م کال د خوشال بابا درې سووم تلین په درناوي په اباسین ارت کونسل کې جوړ شوی و، د مقالې په اردو ژبه دي، دا کتاب پروفیسور پرېشان خټک او خاطر غزنوي ترتیب کړی او ۲۸۰ مخه لري.

۳۴- د خوشال د کلام انگریزي ژباړه:

میجر اورتی د خوشال بابا سل غزلونه او نظمو نه په انگریزي ژبه ژباړلي او خپاره کړي دي او تبصره یې پرې کړې ده.

۳۵- د خوشال خټک شعرونه:

اولف کیرو او یولن هاول د پویمزاف د خوشال خټک په نوم په انگریزي ژبه د خان د شپږویشو غزلونو ژباړه کړې ده او خپل نظر یې پرې لیکلی دی، دا کتاب ۹۸ مخه لري او پښتو اکیډمي پېښور پوهنتون له خوا پر ۱۹۲۳م کال چاپ شوی دی.

۳۶- دوست محمد کامل، اولف کیرو او یولن هاول د پویمزاف په شریک کوشش په انگریزي ژبه یو اثر لیکلی، دې اثر کې د پویمزاف د خوشال خان خټک په باب خپله اختلافي خپږنه وړاندې کړې ده، دا کتاب پر ۱۹۲۸م کال چاپ شوی، ۱۵۷ مخه لري، د کتاب په سریزه کې د خوشال بابا پر ژوند و فن خبرې شوي دي.

۳۷- په ډنمارکي ژبه د خوشال بابا شعرونه:

د ډنمارک پادري جنیزانو الډسن د بابا اته ویش غزلونه او نظمو نه په ډنمارکي ژبه ژباړلي او د یو کتاب په بڼه یې خپاره کړي دي.

۳۸- په انگریزي ژبه د خوشال خان خټک د کلام انتخاب دی چې غزلونه، قصیدې او نور په کې شامل دي، د سي-ای بډلف له خوا په انگریزي ژبه ژباړل شوي او د استیفین او زامنو په اهتمام یې پر ۱۸۹۰م کال په ۷۴ مخونو کې چاپ شوي دي.

۳۹- لایف اینډ ورکس اف خوشال خان خټک (د خوشال خان ژوند او

مبارزه):

دا یوه خپږنیزه لیکنه ده، چې د لاهور مېرمن خدیجه فیروزالدین د خوشال پر ژوند و فن، د ۱۹۴۰م کال په شاوخوا کې لیکلې ده او بیا یې وروسته پرې له پنجاب پوهنتون څخه د دوکتورا درجه ترلاسه کړې ده.

دا لیکنه په انگریزي ژبه شوې وه، (۴۴۶) مخه لري، لومړنۍ برخه د خوشال له قوم او قبیلې، ژوند او جگړو او مړینې سره اړه لري او دویمه برخه یې د خوشال له اثارو او فن سره، دا لیکنه چاپ شوې نه ده، خو د خپل لومړیتوب او څرنګوالي له مخې ډېره ارزښتناکه ده. داسې ویل کېږي چې علامه اقبال مېرمن خدیجې ته ددې لیکنې سپارښتنه کړې وه.

پایله

څرنگه چې خوشال بابا یو عظیم او هر اړخیز شخصیت دی او دده ژوند او اند د هر اړخ څېړنه ډېر کار و زیار ته اړتیا لري، په لنډو څېړنو کې د هغه د ټول ژوند او فکر څېړل خورا گران کار دی.

ما چې کله د بابا د اندو ژوند پر څېړنې پیل وکړ، نو دا راته لایزیا ته څرگنده شوه، چې بابا د پوهې او هنر یو بحر دی، لیکوال یوازې دومره کولای شي چې ددې بحر پر یوې خوا یا یوې څپې خبرې وکړي او دزیاتو موضوعگانو له څېړنې او شننې تېر شي، هغه څه چې په دې اثر کې ما انتخاب کړي وو، هغه مې هم په لنډ او اجمالی ډول وڅېړل، ځکه ددې هرې موضوع پوره څېړل د یو ځانگړي اثر د لیکلو غوښتنه کوي. زما په دې لیکنه او هڅه کې به ډېرې نیمگړتیاوې وي او دبابا حق به مې نه وي ادا کړی. خو زما دا لیکنه لږ تر لږه دبابا له اند و ژوند سره د یوې ژورې مینې نښه او د خوشالپوهنې په برخه کې د نورو څېړنو او پلټنو لپاره یوه هڅه او هیله ده.

خدای (ج) دې وکړي هغه څوک چې دا اثر لولي، د خوشال بابا په باب د معلوماتو په برخه کې ورته گټور تمام شي.

په درناوي

پوهنیار محمد اسمعیل یون

۱۳۸۰ل کال، کابل

اخځلیک

- ۱- الفت، گل پاچا، ننگیالی پښتون، پښتو ټولنه ۱۳۴۵ل کال.
- ۲- انوار الحق، پښتو مجله، مارچ-می گڼه پېښور ۱۹۸۰م کال.
- ۳- تسنیم گلاب، پښتو مجله پېښور، ۱۹۸۰م کال د مارچ-می گڼه.
- ۴- خټک، خوشال خان، کلیات، لومړی ټوک د علومو اکاډمي ۱۳۵۸ل کال.
- ۵- خټک خوشال خان، دستارنامه، پښتو ټولنه ۱۳۴۵ل کال.
- ۶- خټک، اقبال نسیم، اباسین مجله پېښور ۱۹۷۸م کال اپریل-می گڼه.
- ۷- روهي محمد صديق، د خوشال کلیات، لومړی ټوک د افغانستان د علومو اکاډمي ۱۳۵۸ل کال.

- ۸- رښتین، صدیق الله، د خوشال خټک طبنامه، پښتو ټولنه، ۱۳۴۵ل کال.
- ۹= رفیع حبیب الله، نسبنامه د خوشال خان خټک او افضل خان، لاهور ۱۳۸۰ل کال.
- ۱۰- رفیع، حبیب الله، د خوشال خان خټک خټکنامه، لاهور ۱۳۸۰ل کال.
- ۱۱- رفیع، حبیب الله، د خوشال خان خټک وصیتنامه، لاهور ۱۳۸۰ل کال.
- ۱۲- رفیع، حبیب الله، د خوشال خان خټک هند کوهنامه، لاهور ۱۳۸۰ل کال.
- ۱۳- رسا، سید رسول، ارمغان خوشال پېښور، ۱۹۶۴م کال.
- ۱۴- شینواری، حمزه، ننګیالی پښتون، پښتو ټولنه ۱۳۴۵ل کال.
- ۱۵- صمیم، محمد اصف، گام پر گام له خوشال سره، د افغانستان د کلتوري ودي ټولنه -جرمني، پېښور ۱۳۷۸ل کال.
- ۱۶- عثمانوف، عارف، ننګیالی پښتون، پښتو ټولنه ۱۳۴۵ل کال.

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**